

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ

КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

на тему: **Особливості гендерних стереотипів підлітків позбавлених батьківського
піклування**

Виконав: студент II курсу, групи 8.0538-з

спеціальності: 053 психологія

освітньої програми: 053 психологія

Ільїна Олександра Олександрівна

Керівник: к.психол.н., доцент кафедри психології

Малина О.Г.

Рецензент: к.психол.н., доцент кафедри

психології Скрипаченко Т.В.

Запоріжжя
2020

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет _____
Кафедра _____
Рівень вищої освіти _____
Спеціальність _____
(код та назва)
Освітня програма _____
(код та назва)
Спеціалізація _____
(код та назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____
« _____ » _____ 20__ року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ/ПРОЕКТ СТУДЕНТОВІ (СТУДЕНТЦІ)

_____
(прізвище, ім'я, по батькові)

1 Тема роботи (проекту) _____

керівник роботи _____,
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від « _____ » _____ 20__ року № _____

2 Строк подання студентом роботи _____

3 Вихідні дані до роботи _____

4 Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) _____

5 Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

_____
_____
_____

6 Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7 Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка

Студент _____
(підпис) (ініціали та прізвище)Керівник роботи (проекту) _____
(підпис) (ініціали та прізвище)**Нормоконтроль пройдено**Нормоконтролер _____
(підпис) (ініціали та прізвище)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 76 сторінок, 8 таблиць, 1 рисунок, 62 джерела, 3 додатка.

Об'єкт дослідження: гендерні стереотипи підлітків.

Предмет дослідження: особливості гендерних стереотипів підлітків позбавлених батьківського піклування.

Мета роботи: виявлення особливостей формування гендерних стереотипів підлітків позбавлених батьківського піклування.

Гіпотеза дослідження: складемо припущення, що діти обох статей, які виховуються без батьківського піклування, частіше, ніж діти з повної сім'ї мають низький рівень розуміння своєї гендерної приналежності.

Методи дослідження:

– *теоретичні* (аналіз, синтез, порівняння, моделювання, індукція, дедукція, класифікація) – для вивчення стану порушеної проблеми в науковій доктрині, з'ясування концептуальних положень дослідження;

– *емпіричні* (анкетування, тестування, опитування)

Теоретична значущість роботи полягає в розширенні теоретичних відомостей з проблеми особливостей гендерних стереотипів підлітків позбавлених батьківського піклування.

Матеріали роботи можуть бути використані при навчанні фахівців за спеціальностями «Корекційна педагогіка», «Дитяча психологія», «Педагогіка» при підготовці лекцій з відповідних навчальних курсів; у практичній діяльності – при плануванні навчальної діяльності (уроку) серед підлітків позбавлених батьківського піклування.

ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ, ПІДЛІТКИ,
ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, ГЕНДЕРНА
ПРИНАЛЕЖНІСТЬ.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. Теоретичний аналіз проблеми гендерних стереотипів підлітків позбавлених батьківського піклування.....	10
1.1. Поняття «гендер» та «гендерний стереотип» їх особливості.....	10
1.2. Основні психологічні механізми через які відбувається засвоєння гендерних ролей в підлітковому віці.....	17
1.3. Місце батьківського виховання при формуванні гендерної ідентичності підлітків.....	24
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження особливостей гендерних стереотипів підлітків позбавлених батьківського піклування.....	32
2.1. Методичні засади дослідження.....	32
2.2. Методи та методика дослідження.....	36
2.3. Результати емпіричного дослідження.....	41
РОЗДІЛ 3. Подолання гендерних стереотипів у підлітків позбавлених батьківського піклування в процесі їх соціалізації.....	51
3.1. Аналіз результатів емпіричного дослідження. Кореляційний аналіз.....	51
3.2. Основні шляхи соціально-педагогічної діяльності з подолання неконструктивних гендерних стереотипів у підлітків позбавлених батьківського піклування.....	56
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70
ДОДАТКИ.....	76

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний стан суспільства, що характеризується наростанням ціннісно-нормативної невизначеності в цілому і зміною сформованої раніше системи диференціації статевих ролей зокрема, спонукає до постановки низки нетрадиційних питань, серед яких - питання про специфіку становлення маскулінності і фемінності в процесі розвитку особистості. У розвитку та становленні особистості все більш значущим є формування статевої сфери і статевої поведінки, а також адекватного ставлення до своєї гендерної ролі та гендерної ролі протилежної статі. Багато вчених, зокрема С. Айвазова, О. Здравомислова, М. Арутюнян, В. Абраменкова зазначають, що гендерне неблагополуччя на сьогоднішній день відображає дисгармонійний характер взаємин між статями, що характеризує ставлення людини до своєї і протилежної гендерної ролі. Дисгармонійні взаємини між статями призводять до формування неадекватної гендерної ідентичності, яка, в свою чергу, провокує агресію у дівчаток і підвищену тривожність у хлопчиків.

Серед факторів гендерної соціалізації сім'я є найбільш важливим і впливовим. Сім'я і сімейне спілкування відіграють особливу роль у формуванні гендерної ідентичності особистості на всіх етапах її розвитку. Величезне значення сім'ї зумовлено тривалістю і частотою сімейного спілкування, його безпосередністю і спорідненістю, єдністю для членів сім'ї мотивів діяльності, установок, цілей і намірів, адекватністю їх дій і, що найголовніше, взаємною сімейною любов'ю — батьків один до одного, матері і батька до дітей, дітей до батьків. Сім'я є першою і єдиною референтною групою для дитини. Сімейні умови, включаючи соціальний стан, рід занять, матеріальний рівень і рівень освіти батьків, психологічний клімат сім'ї — все це впливає на формування гендерної ідентичності людини, визначаючи її життєвий шлях.

В умовах коли підлітки позбавлені батьківського піклування у них відсутні адекватні зразки для гендерної ідентифікації. При цьому якщо моделі

поведінки чоловіків і жінок підлітки позбавлені батьківського піклування ще можуть знайти, спостерігаючи поведінку оточуючих їх дорослих, то зразки реальної поведінки чоловіка і дружини, матері і батька їм просто нема звідки взяти.

Серед вітчизняних дослідників теоретичні аспекти вивчення гендерних проблем представлені в працях С.Оксамитної, А.Бови, Т.Бурейчак, Н.Грицяк, І.Головащенко, П.Горностая, Н.Лавриненко, Т.Мельник, Т.Марценюк та ін.

Проблематика гендерної соціалізації дітей різних вікових категорій висвітлена в наукових доробках І. Кльоціної, І. Кона, Л. Попової та ін. Питанням гендерного становлення особистості присвячено праці С. Гаубаса, Д. Ісаєва, О. Кікінеджи, Н. Коцур, О. Кузнєцова, В. Кравця, О. Олійник, О. Сечейко, М. Ткалич.

Вітчизняні та зарубіжні вчені в рамках соціально-психологічного напрямку досліджують різні аспекти процесу гендерної соціалізації взагалі та сім'ї як інституту соціалізації зокрема (Ш. Берн, Д.М. Ісаєв, В.Ю. Каган, Я.Л. Коломинський, І.С. Кон, М.Х. Мелтсас, Т.А. Репіна Ю.Е. Алешина, А.С. Волович, А. Бандура, А.И. Захаров, Ю.М. Набіуліна, О.Б. Чиркова та ін.).

Об'єкт дослідження: гендерні стереотипи підлітків.

Предмет дослідження: особливості гендерних стереотипів підлітків позбавлених батьківського піклування.

Мета роботи: виявлення особливостей формування гендерних стереотипів підлітків позбавлених батьківського піклування.

Гіпотеза дослідження: складемо припущення, що діти обох статей, які виховуються без батьківського піклування, частіше, ніж діти з повної сім'ї мають низький рівень розуміння своєї гендерної приналежності.

Виходячи з мети дослідження було сформовано наступні **завдання**:

- розкрити поняття «гендер» та «гендерний стереотип», визначити їх особливості;
- виділити основні психологічні механізми через які відбувається засвоєння гендерних ролей в підлітковому віці;

- визначити місце батьківського виховання при формуванні гендерної ідентичності підлітків;
- провести емпіричне дослідження особливостей гендерних стереотипів підлітків позбавлених батьківського піклування.

Методи дослідження:

– *теоретичні* (аналіз, синтез, порівняння, моделювання, індукція, дедукція, класифікація) – для вивчення стану порушеної проблеми в науковій доктрині, з'ясування концептуальних положень дослідження;

– *емпіричні* (анкетування, тестування, опитування) – з метою визначення особливостей формування гендерних стереотипів підлітків позбавлених батьківського піклування; вивчення документації, ранжування. Математична обробка результатів емпіричного дослідження виконувалася за допомогою статистичних методів.

Теоретична значущість роботи полягає в розширенні теоретичних відомостей з проблеми особливостей гендерних стереотипів підлітків позбавлених батьківського піклування.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони становлять водночас неабиякий і науково-теоретичний, і практичний інтерес:

– у науково-дослідній сфері – положення та висновки роботи можуть бути основою для подальшої розробки питань, пов'язаних з формуванням гендерних стереотипів підлітків позбавлених батьківського піклування;

– у навчальному процесі – матеріали роботи можуть бути використані при навчанні фахівців за спеціальностями «Корекційна педагогіка», «Дитяча психологія», «Педагогіка» при підготовці лекцій з відповідних навчальних курсів;

– у практичній діяльності – при плануванні навчальної діяльності (уроку) серед підлітків позбавлених батьківського піклування.

Експериментальна база дослідження. Основною експериментальною базою було визначено Запорізьку загальноосвітню школу I-III ступенів №101, Запорізький обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей та Бердянську загальноосвітню школу інтернат I-III ступенів.

В дослідженні брало участь 100 підлітків, в віці 12-14 років, з яких 50 осіб – діти сироти (25 дівчаток та 25 хлопчиків) та 50 дітей з повних сімей (25 дівчаток та 25 хлопчиків). Всіх респондентів було розділено на дві групи, до першої увійшли підлітки, котрі виховуються в повній родині і не позбавлені батьківського піклування, а іншу групу склали підлітки, що виховуються в умовах інтернату, котрі позбавлені батьківського піклування.

Структура та обсяг роботи. Дана робота складається із вступу, 3-ох розділів, висновків, списку використаних джерел (всього 62 найменування). Загальний обсяг роботи викладено на 73 сторінках друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ПІДЛІТКІВ ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

1.1. Поняття «гендер» та «гендерний стереотип» їх особливості

В основі гендерних досліджень лежить поняття «гендер», яке до цих пір викликає безліч суперечок і трактується по-різному різними концепціями. Перше визначення гендеру виникло у зв'язку з феміністських аналізом «сучасного суспільства» – критикою дискримінаційного становища жінок. У статті антрополога Гейл Рубін «гендер» визначається як «комплекс угод, що регулюють біологічна стать як предмет громадської діяльності» [28, 9].

У словнику гендерних термінів поняття “гендер” визначається як “...сукупність соціальних та культурних норм, які суспільство приписує виконувати людям залежно від їх біологічної статі... Гендер складається суспільством як соціальна модель жінок та чоловіків, що визначає їх статус в суспільстві та його інститутах” [47, 22].

Американський соціолог Е. Гіденс дає таке визначення «гендеру»: «Якщо стать має відношення до фізичних, тілесних відмінностей між жінкою і чоловіком, то поняття «гендер» торкається їх психологічної, соціальної і культурної особливості. Розмежування статі і гендеру є фундаментальним, так як багато розходжень між жінкою і чоловіком обумовлюються причинами, які не є біологічними за своєю природою. Якщо стать індивіда біологічно детермінована, то рід (гендер) є культурно та соціально заданим. Таким чином, існує дві статі (чоловічий та жіночий) і два роди (мужній і жіночий)» [9, 153].

Сучасне значення поняття "гендер" – соціальна стать – сформувалося в процесі теоретичного розвитку фемінізму й гендерних теорій. Поняття "гендер" означає стать як соціальне явище, як усе те соціальне, що утворюється над біологічною статтю. Поняття гендеру і гендерної соціалізації стають

визначальними для розуміння суспільства та складних соціальних відносин, що існують в ньому [50].

Згідно з “КСКТ”, стереотип – це “стандартна думка про соціальні групи або про окремих людей як представників цих груп в загостреній, спрощеній та узагальнюючій формі, з емоційним забарвленням, яка приписує класу осіб певні якості або установки” [32, 177].

Стереотипи є оцінними за своєю природою [5, 44], при цьому оцінка має здебільшого негативний характер, оскільки “норма оцінки збігається з позитивним виміром аксіологічної шкали. Це означає, що з поняттям норми пов’язана і кількісна перевага негативної оцінки над позитивною” [5, 44-45]. Необхідно враховувати, що, з одного боку, стереотипи є соціально-культурно зумовленими, а з іншого, – модифікуються в свідомості конкретного індивіда в співвідношенні з його особистим досвідом. Однак часто як соціальне явище стереотипи є негативним феноменом, який заважає адекватному взаєморозумінню людей [19, 36].

Стереотипи є тим ланцюгом, який поєднує сприйняття, мислення та мову [53, 46]. Механізм стереотипізації є необхідним інструментом соціального сприйняття певних груп суспільства. Гендерний стереотип є окремим різновидом стереотипу [3].

Як вказує Е.М. Лібанова, гендерні стереотипи – це усталені уявлення про якості та норми поведінки чоловіків і жінок. Вони містять також приписи й заборони стосовно того, що чоловікам і жінкам належить відчувати, проявляти та робити. Гендерні стереотипи проявляються насамперед як гендерно-рольові стереотипи, що стосуються прийнятності й різноманітності ролей і видів діяльності чоловіків і жінок, а також як стереотипи гендерних рис, тобто психологічних і поведінкових характеристик. Ці два компоненти пов’язані між собою. Прийняття якої-небудь ролі для людини певної статі залежить від міри наявності в неї певних рис і характеристик [39, 142].

Гендерні стереотипи, на думку Ш. Берн, виникають на ґрунті різних статусів і ролей, яких чоловіки і жінки набувають і відтворюють в суспільстві. Усталені стереотипи в подальшому набувають якості норм для чоловіків і жінок, стають моделями для гендерно-рольової соціалізації підростаючого покоління [4, 36].

Гендерні стереотипи визначаються А. Кириліною як стандартні узагальнені думки про представників обох статей, які складаються й закріплюються в суспільстві завдяки інституалізації та ритуалізації статі [20]. Часто гендерні стереотипи відрізняються сексизмом у відношенні до жінок. Стереотипи жіночості та мужності не просто формують людей – вони часто приписують людям залежно від їх статі певні психологічні якості, норми поведінки, рід занять, професію тощо. У традиційному суспільстві не особистість, а біологічна стать значно впливає на життя людини [37, 16].

Гендерний стереотип – це спрощений, стійкий, емоційно забарвлений образ поведінки і рис характеру чоловіків і/чи жінок. Стереотипи проявляються в усіх сферах життя людини: самосвідомості, міжособистісному спілкуванні, міжгруповій взаємодії. Вони дуже стійкі. М.Джекмен і М. Сентер виявили, що гендерні стереотипи набагато сильніші від расових [29]. Гендерні стереотипи визначають статусні характеристики чоловіків і жінок, закріплюючи домінуюче становище чоловіків і дискримінаційні практики щодо жінок.

Гендерні стереотипи не тільки фіксуються одиницями мови різних рівнів, а й зумовлюють вибір стратегій та тактик мовленнєвої взаємодії. На формування мовної особистості накладає відбиток соціальний фактор, передусім гендерні стереотипи, які існують в суспільстві і які є міцним психологічним засобом впливу на мовлення представників обох статей [24, 5].

Визначають кілька груп гендерних стереотипів.

До першої відносять стереотипи маскулінності-фемінінності. Дослідження російської дослідниці І.С. Кльоциної показують, що у стереотипному уявленні маскулінності фіксуються «активно-творчі» характеристики, інструментальні риси особистості, такі як активність,

домінантність, впевненість у собі, агресивність, логічне мислення, здатність до лідерства. Фемінність, навпаки, характеризується як «пасивно-відтворююче» начало, що проявляється в експресивних особистісних характеристиках (залежність, піклування, тривожність, низька самооцінка, емоційність) [23, 38].

Стереотип другий – це подвійний стандарт статевої моралі з переважаючим забезпеченням свободи лише для чоловіків. Чоловіча стать активніша і цінніша – отже, їй і більше свободи в шлюбно-сімейних стосунках. По суті, ця свобода є не що інше, як схвалення полігамних орієнтацій чоловічої статі.

Стереотип третій – диференціація мужності і жіночності у сексуальній поведінці і статевій самосвідомості. Визначаючи відмінність статей, культура вбачає сенс цієї відмінності не лише у відтворенні людини, а й у забезпеченні суто людських потреб – насолод і кохання.

Стереотип четвертий ставить більш жорсткі вимоги до формування статевої ідентифікації чоловіків, причому передовсім з боку чоловічого оточення конкретного індивіда. Це – зворотній бік високої цінності чоловічої статі і визнання за нею активного начала.

Стереотип п'ятий стосується проституції як транскультурного явища в умовах різних культур. Полігамні потяги чоловіків значною мірою задовольняються завдяки проституції.

Друга група стереотипи, пов'язані із закріпленням сімейних і професійних обов'язків у співвідношенні зі статтю. Наприклад, для чоловіків головні ролі – професійні, для жінок – сімейні [38]. Для жінки найзначущою соціальною роллю вважається роль домогосподарки, матері. Жінці приписується перебування у приватній сфері життя – дім, народження дітей, на неї покладається відповідальність за взаємини в сім'ї. Чоловікам приписується активність у громадському житті, професійний успіх, відповідальність за матеріальне забезпечення сім'ї.

Третя група гендерних стереотипів визначається специфікою змісту праці [11]. Традиційною для жінок вважається діяльність обслуговуюча, виконавча;

для чоловіків – інструментальна діяльність, творча, організуюча й керівна. Саме ця група стереотипів останнім часом зазнала значних змін через поступове «вливання» жінок у професійний простір, обіймання ними більшої кількості керівних посад, перерозподіл кількості чоловіків і жінок у статевотипових сферах. Незважаючи на це, і сьогодні більша частина найбільш престижних професій в нашому суспільстві зайнята чоловіками, жінки дуже слабо представлені в уряді і на високих посадах у великих організаціях [17, 24].

Гендерні стереотипи є генеральними угодами про взаємодію «чоловічого» і «жіночого». Позитивним у дії гендерних стереотипів Дж. Мані і П. Такер вважають підтримку міжособистісного і міжгрупового взаєморозуміння і співпраці. Культурні стереотипи, на їх думку, повинні бути одночасно ригідні й гнучкі, щоб, з одного боку, забезпечувати стійкість уявлень, з другого – не зупиняти розвиток суспільства. Негативним у дії гендерних стереотипів є те, що вони можуть негативно впливати на самореалізацію чоловіків і жінок, бути бар'єром у розвитку індивідуальності, особливо тих якостей, які не відповідають певному статево-рольовому стереотипу.

М.Франк і Б.Кармен встановили, що діти, які поведуться строго відповідно до вимог їх статевої ролі, часто відрізняються нижчим інтелектом і меншими творчими здібностями. Тому Дж. Плек вважає, що виконання ролі мужності має не лише позитивні сторони, а й негативні. Більше того, коли ситуація вимагає прояву «жіночих» якостей і дій, у чоловіка, що строго дотримується чоловічої ролі, може виникнути чоловічий гендерно-рольовий стрес чи за Дж. О'Нілом – гендерно-рольовий конфлікт, характерними ознаками якого є:

1. Обмеження емоційності – труднощі у виразі своїх емоцій чи заперечення права інших на їх вираження.
2. Гомофобія – побоювання гомосексуалів.
3. Потреба контролювати людей і ситуації, проявляти владу.
4. Обмеження сексуальної поведінки і демонстрація прив'язаності.
5. Нав'язливе прагнення до змагальності й успіху.

6. Проблеми з фізичним здоров'ям, що виникають через нездоровий спосіб життя.

Розвиток досліджень окреслив як складність у розумінні гендеру, так і різноманітність методів дослідження гендеру. У межах жіночих досліджень гендер розуміється як ідеологічний конструкт і як суб'єктивність у визначенні жіночої природи та жіночої ролі в суспільстві. Найбільш плідним у філософських дослідженнях виявився аналіз гендеру як культурної метафори – це процес розгадування метафор, викриття їх прихованої логіки. Гендер є характеристикою соціальної (а не біологічної) приналежності до певного виду осіб, уявленням кожного індивіда про рольові характеристики та особливості поведінки тієї групи індивідів, до якої він належить [41].

Дослідники виділяють наступні функції гендерних стереотипів: когнітивну, що полягає в упорядкуванні інформації; афективну, що протиставляє "свого" і "чужого"; соціальну, розмежовуючу внутрішньогрупові і позагрупові явища. Ці функції ведуть до утворення структур, на які люди орієнтуються в повсякденному житті [33].

Значна частина дослідників вважає, що найбільш важливою функцією гендерних стереотипів є функція виправдання і захисту існуючого стану речей, зокрема, фактичної нерівності між статями. Однак, регулятивна функція гендерних стереотипів має позитивну сторону. Спеціальні дослідження показують, що засвоєння особистістю еталону, або прикладу, має дуже важливу психологічну функцію. Приклад, стереотип полегшує входження дитини в нову соціальну позицію, засвоєння нових відносин, створення нових особистісних структур [7, 5]. Важливою функцією гендерних стереотипів для збереження суспільства є ретрансляційна функція, яка забезпечує передачу з покоління в покоління гендерних ролей [6, 10].

Як і будь-які інші соціальні стереотипи, гендерні стереотипи визначають процес сприйняття оточуючих людей і впливають на активне конструювання соціальної реальності з використанням закладеної у них інформації. Таким чином, гендерні стереотипи дуже сильні і приймаються навіть тими групами,

щодо яких вони створені. Існуючі стереотипні уявлення про жіночність і мужність досить близькі в різних культурах. Стереотипи мають тенденцію рано засвоюватися і змінюються вони з великим трудом [52].

На думку Е. П. Ільїна, гендерні стереотипи вводять людей в оману, так як якості, які у суспільстві вважаються притаманними чоловікові, часом більшою мірою виявляються у жінок, і навпаки. Він виділяє три основні негативні ефекти гендерних стереотипів, які полягають в наступному:

1) існуючі стереотипи образів чоловіків і жінок дають ефект збільшувального скла, оскільки відмінності між чоловіками й жінками підкреслюються в набагато більшому ступені, ніж вони є насправді;

2) різна інтерпретація й оцінка однієї і тієї ж події залежно від того, до якої статі належить учасник цієї події, що наочно проявилось при сприйнятті дорослими дітей різної статі;

3) гальмування розвитку тих якостей, які не відповідають даному статеворольовому стереотипу [15].

Отже, як соціальна категорія в поняття гендер входять гендерні стереотипи як стійкі образи поведінки і рис характеру чоловіків і жінок. Ці образи проявляються у всіх сферах життя людини. Гендерні стереотипи розглядаються в суспільній свідомості як соціальна «істина», застосовувана при вирішенні проблем. Існуючі в суспільстві гендерні стереотипи часто породжують занадто умовне й спрощене уявлення про чоловіків і жінок, формуючи очікування й установки у відношенні них, сприяють спрощеному сприйняттю, позбавляють вигід, пов'язаних з пізнанням окремої особистості, і отже, можуть відігравати негативну роль, обмежуючи розвиток і самореалізацію особистості як чоловіків, так і жінок. Гендерні стереотипи відрізняються життестійкістю, вона закріпилася у свідомості більшої частини населення, що сприяє «передачі» стереотипів з покоління в покоління при соціалізації. Виходячи з цього, необхідно проводити роботи з гендерної освіти з метою розширення свідомості кожного члена суспільства. Однією з можливостей корекції впливу гендерних стереотипів на життєдіяльність

особистості є дотримання психологічних умов і чинників, які сприяють зміні стереотипів.

1.2. Основні психологічні механізми через які відбувається засвоєння гендерних ролей в підлітковому віці

Підлітковий вік звичайно характеризують як переломний, перехідний, критичний, але частіше як вік статевого дозрівання. У сучасної дитини всі лінії розвитку розійшлися. Тепер ми спостерігаємо спочатку статеve дозрівання, потім органічне і через деякий час – соціальне. Ця розбіжність і зумовила виникнення підліткового віку [40].

Новий час приніс важливі соціальні та психологічні зрушення. Фізичне, зокрема статеve, дозрівання помітно прискорилося, змушуючи "знижувати" межі підліткового віку. Навпаки, ускладнення суспільно-трудової діяльності, в якій повинна брати участь людина, спричинило подовження необхідних термінів навчання. Нове покоління молоді значно пізніше, ніж їх ровесники в минулому, починає самостійне трудове життя, довше сидить за шкільними партами. Звідси – подовження періоду «рольового мораторію», коли підліток «приміряє» різні дорослі ролі, але ще не ідентифікується з ними остаточно, і зміна відповідних соціально-психологічних стереотипів [25].

Гендерні стереотипи поведінки чоловіків і жінок, і особливо підлітків, як найбільш гостро реагуючої соціальної групи, в сучасному суспільстві піддалися «розмиванню», і це, безсумнівно, надає великий вплив на процес соціалізації дітей, багато в чому визначаючи його спрямованість, у суспільстві давно спостерігається виражене викривлення моральних, культурних та сімейних цінностей, позначених нами як «гендерний перекіс» [14].

Гендерне виховання, хоча і не здійснюється більшістю сімей цілеспрямовано, все ж відбувається. На думку А. Бандури, батьки починають тренувати в цьому напрямку дитину раніше, ніж вона сама виявиться здатною

спостерігати і розрізняти моделі обох гендерів. Роль однолітків також важлива, особливо для підлітків. З. В. Діянова вважає, що оцінка еталонів маскулінності і фемінінності стає особливо жорсткою у підлітків, оскільки відповідність їм набуває особливої значущості, так як є засобом їх самоствердження серед однолітків. Однолітки більше впливають на поведінку хлопчиків, ніж дівчаток. Невідповідна гендерній ролі поведінка особливо сильно шкодить популярності серед хлопчиків [12].

Дівчата відіграють велику роль у гендерній ідентифікації хлопчиків-підлітків. Статева ідентифікація хлопчиків залежить від зіставлення себе з жіночими образами: хлопчик починає усвідомлювати свою мужність тоді (і тим сильніше), коли (і чим сильніше) він усвідомлює в оточуючих його дівчатах жінок. Водночас у дівчаток переживання жіночності прямо не пов'язане з інтеграцією чоловічих образів. Однак в слід за Е. Доуван ми вважаємо, що освоєння гендерної ролі є більш складним для дівчинки, ніж для хлопчика. Це обумовлено відмінностями в чоловічій і жіночій соціалізації. У підлітковому віці дівчинка виявляє, що повинна відмовитися від цього або приховати своє прагнення до індивідуального успіху, якщо вона хоче бути оцінена як жінка, від неї чекають, що вона відмовиться від ідей самореалізації або що вона зменшить свої амбіції в ім'я основних цілей: стати жінкою або матір'ю. При цьому не маючи позитивного наочного підкріплення в найближчому оточенні, і не тільки при вихованні в асоціальних сім'ях, але і неповних сім'ях, де мати змушена бути главою сім'ї, добувачем, де практикується «алкоголізм вихідного дня», куріння, зміна співмешканців і просто нівелювання сімейних і моральних цінностей під прикриттям понять свободи особистості і вибору, більше ризик спотворення гендерної ідентичності. Загальновідомо про особливу жорстокість дівочих «розбірок», збільшене число абортів серед неповнолітніх, жіночий алкоголізм, куріння та інших проявах «гендерного перекосу». Однак на сучасному етапі він стає невід'ємною частиною гендерної ідентичності, під якою ми розуміємо єдність свідомості і поведінки індивіда, зараховують себе до певної статі і орієнтуються на вимоги відповідної гендерної ролі [54].

При цьому треба проводити чітку межу між загальними тенденціями особистісного становлення сучасної молоді і тими проблемними ситуаціями, з якими стикаються підлітки особисто.

Поняття гендерної ролі ввів Дж. Мані у 1995 році щодо осіб з порушеннями статевої ідентичності. Можна виділити різні напрями дослідження статево-рольової соціалізації та гендерної ідентифікації.

Теорія ідентифікації (З. Фрейд і його послідовники) підкреслює роль механізмів ідентифікації у формуванні статевої ідентичності. Дуже важливою фігурою у формуванні образу власного статевого «Я» є фігура одного з батьків тотожної статі. Процес формування статевої ідентичності і статево-рольової поведінки починається з відкриття дитиною генітальних відмінностей між статями, а завершується з ідентифікацією із одним із батьків своєї ж статі, забезпечуючи при цьому подолання Едипового комплексу або комплексу Електри.

К. Хорні найбільшу увагу приділяла проблемі жіночої статевої ідентичності. Вона відкинула постулат З.Фрейда про те, що анатомічна будова тіла визначає відмінності між чоловіками та жінками, і розглядала формування гендерної ідентичності в контексті соціокультурних впливів [58].

Теорія соціального научіння (А. Бандура, Г. Біллер) визнає у формуванні гендерної ідентичності найважливіші батьківські моделі, які дитина намагається наслідувати, і підкріплення, що дитині надають батьки (позитивне і негативне). Дитина ідентифікує себе з деяким абстрактним образом чоловіка і жінки, який створює собі у процесі спостережень за відповідною до статі, поведінкою дорослих [10, 125-126].

У *теорії гендерної схеми* С. Бем пов'язує формування гендерної ідентичності із засвоєнням і прийняттям гендерних установок, що відбувається в процесі первинної соціалізації. Гендерна ідентичність є результатом схематизованої обробки інформації, пов'язаної з поняттям «чоловіче» і «жіноче».

Теорія соціальних ролей Е. Іглі свідчить, що більшість гендерних відмінностей є продуктами різних соціальних ролей, які підтримують або пригнічують у чоловіках і жінках певні варіанти поведінки. Різні ролі формують різні навички і аттitudи (установки), що призводить до різної поведінки чоловіків і жінок.

Представники *нової психології статі* (Е. Маккобі, К. Джаклін) вважають, що гендерна ідентичність формується під впливом соціальних очікувань суспільства, статеворольових стереотипів.

Розвиток статевої ідентичності є складним багаторівневим процесом і починається з народження дитини. В залежності від статі дитини, що народилася, будується стратегія виховання.

Однак, як зазначає І.Кон, дитина – не пасивний об'єкт гендерної соціалізації. Спираючись на неузгодженість дій своїх вихователів, дорослих і однолітків, і власний життєвий досвід, він вибирає з запропонованих йому зразків щось своє [26].

Гендерна ідентифікація зазнає значного впливу соціальних і культурних факторів. Певне значення також має самокатегоризація і самоідентифікація індивіда. Опанування статевої ролі та набуття гендерної ідентичності являють собою дуже важливі завдання для підлітка. В становленні гендерної ідентичності підлітків грають велику роль відповідність критеріям статевої ролі, орієнтація на дорослих, і особливо на групи однолітків[13].

Гендерні ролі являють собою набори відмінних характеристик, які включають риси особистості, моделі поведінки і аттitudи, що визначаються культурою як відповідні тій, чи іншій статі. Зазвичай ці уявлення про відповідність поділяються певною мірою більшістю представників цієї культури. До підліткового та юнацького віку, молоді люди вже мають значною мірою сформовані уявлення про гендерні ролі. Це багато в чому зумовлює особливості їх поведінки і вибудовування взаємин з представниками своєї і протилежної статі, що набуває особливого значення в цьому віці, коли провідною діяльністю стає інтимно-особистісне спілкування з однолітками. В

майбутньому уявлення про гендерні ролі та гендерні установки, що сформувалися в цьому віці, з великою часткою ймовірності можуть бути реалізовані в структурі сімейних відносин [61].

Гендерна соціалізація – це процес засвоєння людиною соціальної ролі, визначеної для неї суспільством від народження, залежно від того, чоловіком або жінкою вона народилася, і значна частина нашої поведінки залежить від соціальних норм і соціального контексту.

Гендерні якості людини формуються в процесі соціалізації, під впливом соціокультурного середовища, яке висуває особистості вимоги, як до представника чоловічої чи жіночої статі. Стійкі риси особистості в процесі гендерної соціалізації проявляються в соціально-організованій діяльності та регулюються соціально-нормативною системою суспільства.

Головною проблемою теперішнього часу є процеси фемінізації підростаючого чоловічого населення і маскулінізації жіночого. Відбувається зближення традиційно жіночих і чоловічих соціальних ролей. Серед причин цього негативного явища можна назвати:

- домінування жіночого впливу на хлопчиків у дитячому і підлітковому віці;
- зростання кількості жінок, що «роблять кар'єру», де потрібні чоловічі якості;
- через деструктивні явища в соціально-економічній сфері багато чоловіків неспроможні заробляти, утримувати сім'ю.

Гендерна соціалізація дитини починається від народження, коли батьки та інші дорослі, визначивши паспортну стать малюка, починають навчати його гендерній ролі хлопчика чи дівчинки. Основними аспектами соціалізації, на думку Г. Андреєвої, є: присвоєння (процес засвоєння соціального досвіду, тобто вплив середовища на індивіда) та опредмечування (процес відтворення соціального досвіду, тобто вплив людини на середовище). У рамках гендерної соціалізації під присвоєнням ми розуміємо те, що змалку дитина засвоює, що означає бути хлопчиком чи дівчинкою, чоловіком чи жінкою [34].

Прийняття на себе певної гендерної ролі "включає" процес саморегуляції (в тому числі, формування мотивації і психологічних рис) і моніторинг своєї поведінки і поведінки інших відповідно до матрицею гендерної ролі. Кожна гендерна роль супроводжується певним набором якостей, які є відображенням існуючих стереотипів мужності і жіночності. У вузькій зв'язку з пошуком сенсу життя лежить і прагнення пізнати самого себе, свої можливості і здібності, пошук себе у відносинах з оточуючими. Відкриття свого внутрішнього світу - дуже важлива, хвилююча і радісна подія, але воно також викликає багато тривожних переживань. Розбіжність внутрішнього «Я» із зовнішнім, поведінковим актуалізує проблему самоконтролю. Не випадково найпоширеніша форма підліткової самокритики — скарги і слабовілля. Дані процеси у хлопчиків і дівчаток протікають по-різному, як за термінами, так і за змістом. Це багато в чому обумовлено гендерними особливостями когнітивного та емоційного розвитку. Дівчатка краще висловлюють свої негативні переживання і емоції у вигляді інтимних бесід з близькими подругами. Це полегшує їм формування більш тонких і складних форм самосвідомості. Хлопчикам набагато складніше знайти способи вираження своїх емоцій. Свої почуття вони можуть висловлювати лише умовно, найчастіше в музиці, малюванні, читанні художньої літератури, заняттях спортом, але не словесно.

Так відомий психолог, дослідник в області гендерної ідентичності Т. А. Клименкова пропонує розглядати гендерну проблему як проблему культури. На її думку, культурні норми мають відношення до статусу підлоги і проявляються на соціальному рівні, проте вони являють собою особливий тип нормування — такий, на підставі якого виникають як статус, так і соціальні норми [51, 61].

Вплив культурних норм на становлення гендерної ідентичності, проявляється, перш за все, в тому, що на повсякденному рівні чоловіки представлені більш агресивними ніж жінки. Це пояснюється тим, що чоловікові історично були властиві домінування, напористість, прояв агресії (по-перше, полювання, по-друге, природний добір, розмноження — навіть зараз багато жінок хочуть бачити в якості супутника «сильного» чоловіка), жінки ж,

навпаки, суспільство хоче бачити «слабкими» створіннями, миролюбними і ласкавими (історично — зберігачами вогнища, «вихователями» своїх дітей).

Характерною особливістю підліткового віку є і те, що на даному етапі відбувається освоєння чоловічих і жіночих соціальних ролей. Агресивність жінок і чоловіків має різний характер, різні форми та інтенсивність прояву, тобто має гендерні відмінності. А. Іглі і В. Штеффен підходили до розгляду відмінностей в агресії з точки зору гендерних ролей, які заохочують прояв чоловіками агресії в деяких формах, в той час як агресивність у жінок не вітається. Подібна ситуація може змушувати чоловіків вдаватися до агресії в тих випадках, коли в їх очах пасивність може бути оцінена негативно. Навпаки, жінка може очікувати соціальне несхвалення за прояв агресії. Було показано, що схильність чоловіків демонструвати високі рівні агресії більш очевидна після сильної провокації, ніж при її відсутності. Цими ж вченими були наведені дані, що до десятилітнього віку за одне і те ж агресивна поведінка хлопчики чекають менше несхвалення від батьків, ніж дівчатка. Підлітковий вік тут являє собою групу підвищеного ризику.

Це пояснюється, по-перше, внутрішніми труднощами перехідного віку, починаючи з психогормональних процесів і закінчуючи перебудовою Я-концепції; по-друге, пограничністю і невизначеністю соціального становища; по-третє, протиріччя, обумовлені перебудовою механізмів соціального контролю: дитячі форми контролю, що виявляються у дотриманні зовнішніх норм і слухняності дорослим, вже не діють, а дорослі способи, які передбачають свідому дисципліну і самоконтроль ще не склалися [51].

Отже, процес формування гендерної ідентичності визначається й направляється за допомогою певних соціальних і культурних засобів: гендерних стереотипів, гендерних ролей і норм. Становлення гендерної ідентичності індивіда не обумовлено прямо й безпосередньо наявністю соціальних стереотипів, уявлень і очікувань. Вони повинні стати засобами усвідомлення власної статевої (біологічної) приналежності й прийняття гендерної ролі

1.3. Місце батьківського виховання при формуванні гендерної ідентичності підлітків

Фоном, на якому розгортаються взаємини підлітків з однолітками, є їхні стосунки з сім'єю. Реакція підлітків на однолітків опосередковується звичаями і культурними традиціями тієї культури, в якій вони вирости. Ці звичаї і традиції пов'язані з цілою низкою факторів, що визначають статус сім'ї в суспільстві. Уміння налагодити дружні відносини купується головним чином в сім'ї, існує тісний зв'язок між сімейними відносинами і соціальною адаптацією підлітків. Спостереження за дівчатами 15-17-річного віку показали, що почуття близькості, яке вони відчують по відношенню до членів своєї сім'ї, впливає на ступінь безпосередніх контактів з однолітками. Ті з них, хто відчував тісний зв'язок зі своїми батьками, були здатні потім встановити взаємоприйнятні дружні відносини. Ті ж, хто стверджував, що члени їх сім'ї ізольовані один від одного, подібні відносини зав'язували рідко. Водночас дівчата, які були занадто близькі з батьками, теж насилу налагоджували тісні контакти з однолітками. Важко налагодити дружні стосунки тим, хто був позбавлений батьківської підтримки.

Хоча, як відомо, в підлітковому віці залежність дітей від батьків послаблюється, вплив сім'ї на процес соціалізації дітей залишається одним з визначальних її факторів. Згідно з одним із стереотипів, всі підлітки перебувають у стані конфронтації з батьками та їх цінностями. Однак це не зовсім так. Дійсно юність — це час, коли діти починають прагнути до незалежності. Без здатності приймати рішення і самому відповідати за свою долю підліток не зможе стати зрілою особистістю. Однак є суттєва різниця між становленням емоційної і соціальної незалежності підлітків і неприйняттям ними батьків і батьківських цінностей. У багатьох роботах представників соціальної теорії автори вважають батьків найбільш важливими дорослими в

житті підлітка. Серед осіб, які впливають на підлітка, називаються також брати, сестри, тітки, дядьки [35].

Однією з перших закономірностей і гострих проблем підліткового віку є зміна відносин з батьками, перехід від дитячих відносин до взаємної поваги і рівності. Сім'я є основним соціальним фактором, що сприяє гендерному розвитку підлітків. Як зазначає А. В. Данильченко: «Сучасне суспільство зіткнулося з рядом проблем, що стосуються взаємин статей, причиною яких можна вважати недостатнє, а часто неправильне, спотворене виховання хлопчиків і дівчаток у сім'ї, відсутність належної підготовки до сімейного життя».

За даними Е. Маккоби гендерні ролі матері і батька по відношенню до дітей підліткового віку різняться в наступних аспектах: поділ видів відповідальності за дітей; стилі поведінки матері та батька; демонстрація в поведінці гендерно-типових рис своєї статі; відмінність стилю поведінки по відношенню до сина і дочки, бажання посилювати статеву конвергенцію по відношенню до дітей. Всі ці особливості впливають на відносини, які складаються у матері і батька з дітьми-підлітками [18].

Діти схильні відтворювати сценарій життя батьківської сім'ї, особливо у засвоєнні гендерних ролей. Сім'я – це мала нуклеарна група, що складається з батьків і дітей, які живуть разом, спільно ведуть домашнє господарство і взаємопов'язані між собою емоційно, економічно та духовно. Провідна функція сучасної сім'ї, яка з економічного осередку перетворилась на психологічний, зумовлена значними можливостями батьків щодо спрямування гендерного виховання дитини шляхом її паралельної діяльності – наслідування дитиною (часто відстрочене у часі) культивованих у батьківській сім'ї взірців поведінки. Паралельна активність дитини, освоєння нею статевоповідних умінь та навичок, культури поведінки тощо не є самостійною функцією сімейного виховання, проте створює можливості для гендерної ідентифікації. Така функція належить грі, яка сприяє імітації ролей, засвоєнню нормативів гендерної поведінки.

Сучасна сім'я переживає багато труднощів та проблем. Сьогодні виникає більшість проблем, пов'язаних із збереженням та зміцненням сім'ї. Проведені дослідження показують, що проблеми сучасної сім'ї обумовлені низькою моральною та психологічною підготовкою подружжя до шлюбу, сімейного життя, незнанням та нерозумінням ними психологічних проблем міжособистісних стосунків у родині [10; 7].

Серед факторів гендерної соціалізації сім'я є найбільш важливим і впливовим. Сім'я і сімейне спілкування відіграють особливу роль у формуванні гендерної ідентичності особистості на всіх етапах її розвитку. Величезне значення сім'ї зумовлено тривалістю і частотою сімейного спілкування, його безпосередністю і спорідненістю, єдністю для членів сім'ї мотивів діяльності, установок, цілей і намірів, адекватністю їх дій і, що найголовніше, взаємної сімейної любов'ю — батьків один до одного, матері і батька до дітей, дітей до батьків. Сім'я є першою і єдиною референтною групою для дитини. З моменту народження його оточує замкнуте коло дорослих, де старший є джерелом знань про соціальні явища. Сім'я є тією первинною соціальним середовищем, з особистість безперервно контактує протягом усього життя. Сім'я утворює інтимний, особистісний світ людини. У ній людина починає своє життя, в ній розділяє його з іншими людьми, в ній продовжує себе в дітях. Сім'я одночасно і первинний осередок суспільства, і соціально-психологічна ніша. Сімейні умови, включаючи соціальний стан, рід занять, матеріальний рівень і рівень освіти батьків, психологічний клімат сім'ї — все це впливає на формування гендерної ідентичності людини, визначаючи його життєвий шлях.

Існує тісний взаємозв'язок між стилем спілкування в сім'ї і формуванням особистісних якостей дитини. Зокрема, такий взаємозв'язок, встановлений у дослідженнях М. І. Алексєєвої [2], яка вивчала вплив стилю спілкування в сім'ї на активність учнів, їх комунікативні здібності, самооцінку. Внутрішньосімейні відносини виступають важливим фактором формування особистості дитини.

Науковець І. Кон [27] звертає увагу на відмінності в батьківському та материнському впливі на формування особистості дитини. Батько сприймається і насправді буває жорсткішим і авторитарнішим ніж мати, особливо щодо хлопчиків. Психологічна близькість з батьком спостерігається рідше, ніж з матір'ю. Вплив батька на виховання дітей у більшості сімей нижчий, ніж вплив матері. Але й інша думка: роль батька, хоч не така виразна й постійна в житті дитини, як роль матері, все ж важливіша для формування соціально значущих якостей, зокрема статевої. Батько впливає, наприклад, на схильність синів до виконання тих чи інших видів діяльності, на формування почуття відповідальності та чоловічої гідності, на моральні якості тощо. Для дочок же батько виступає як перший у її житті зразок чоловіка, стосовно якого формуються базові установки статевої поведінки. Зрозуміло, що матері легше зрозуміти дочку, батькові – сина. А щодо дитини протилежної статі батьки діють більше згідно з соціальними нормами, ніж з індивідуальними особливостями. У такий спосіб, як зазначає Т. Титаренко [56], може успішно поєднуватись розвиток своєрідних властивостей дитини із засвоєнням необхідних стандартів статево-рольової поведінки.

На значний вплив сім'ї у вихованні статей вказує В. Кравець [30]. Найсензитивнішим для цього він вважає підлітковий вік, період перетворення хлопчика в чоловіка, а дівчинки – в жінку, в цей час відбуваються значні зміни в організмі, які супроводжуються змінами в поведінці, формується ідеологія та частково визначаються професійні інтереси.

Взагалі характер і стиль виконання батьком і матір'ю їхніх статевої ролей у сім'ї справляють величезний вплив на засвоєння цих ролей хлопцями та дівчатами. Здатність до гармонійної статевої поведінки не може сформуватись поза сприйманням дитиною у її повсякденному житті чоловічої ролі батька та жіночої – матері. Не досить мужній батько, як і не досить жіночна мати не можуть оптимально впливати на процес статево-рольового формування сина чи доньки.

Повноцінне засвоєння дитиною статевих ролей значно утруднюється в неповних сім'ях, де діти позбавлені одного з батьківських зразків. Частіше неповна сім'я – це сім'я без батька. О. Захаров дослідив, що діти обох статей, які виховуються без батька, частіше, ніж діти з повної сім'ї, демонструють у поведінці конфліктність, коливання настрою, намагання виділитись, упертість, несаможиттєвість, пасивність. Важливо, щоб у сім'ї виробилась оптимальна система взаємодії материнських та батьківських оцінок, ставлення до дитини, виховних впливів та специфічного розподілу функцій між батьком та матір'ю. Якщо морально-емоційний бік сімейних відносин формує ту емоційну основу, на якій споруджується будівля духовного розвитку дитини, то спрямованість його визначається змістом та цільовими настановами батьківського прикладу. Останній являє собою реалізацію у діях, вчинках певних ціннісних зачатків, які виражають ідейну й моральну позицію особистості [30].

У зв'язку з гендерною соціалізацією індивіда можна виділити наступні системи сімейних взаємин: систему взаємовідносин між подружжям і систему взаємин «батьки-діти». Як показує практика, а також спеціальні дослідження, особливе значення в психосоціальному становленні дитини, і в гендерній соціалізації зокрема, мають соціально-психологічні фактори, пов'язані з особливостями міжособистісних відносин в сім'ї. В сім'ї найбільш істотними, фундаментальними є взаємини між подружжям. Емоційний тон цих відносин психологи зображують у вигляді шкали, на одному полюсі якої коштують максимально близькі, теплі, доброзичливі відносини, а на іншому — далекі, холодні і ворожі. Гармонійна повна сім'я сприяє становленню психологічної статі і формуванню адекватних статевих ролей, уявлень, засвоєнню статевих ролей і цінностей, стимулює процес ідентифікації дитини з особою своєї статі, перш за все — з батьком або матір'ю. Неприятливий емоційно-психологічний клімат в сім'ї негативно позначається на статевої соціалізації дітей обох статей, але особливо небезпечно для гендерних орієнтацій хлопчиків.

Гендерна роль як один з найбільш поширених механізмів дитячого встановлення статі в певній поведінці знаходить своє підкріплення і уточнення в спілкуванні та діяльності з батьками. Саме батьківські відносини визначають щирість душевних уз, що зв'язують всю сім'ю в єдину спільноту. Саме вони зумовлюють те, як дитина відчуває свою захищеність і безпеку, а також своє місце в світі. Багатьма психологами звертається увага на те, що головним у розвитку дитини є задоволення її потреби в ласці. А це може відбуватися тільки в благополучній сім'ї, де між батьками є згода.

Позитивний емоційний тон у відносинах між подружжям багато в чому визначає ефективність процесу соціалізації, обумовлює нормальне формування особистісних якостей дитини, в тому числі і її психологічного статі. Відносини лідерства безпосередньо впливають на характер гендерної соціалізації дітей. Виявилось, наприклад, що власний домінуючий контроль батька призводить до негативізації образу «Я» у хлопчиків, але він ніяк не впливає на образ «Я» у дівчат. З цього приводу Р. Бернс [16] зазначає, що, можливо, справа не в тому, що домінуючість батька впливає на «Я» (концепцію хлопчиків), а в тому, що домінуючість батька перекриває шляхи домінування матері, яке могло б мати позитивний вплив. Р. Бернс підкреслює значення батьківського тепла і наполягає на презумпції батьківської любові. Саме вона (батьківська любов) являє собою той аспект особистості кожного з батьків і сімейних відносин, до якого можна апелювати в ході гендерної соціалізації дітей. Проблема взаємин між подружжям в сім'ї складна і багатовимірна. Процес соціалізації особистості, і зокрема гендерна соціалізація дитини, значною мірою визначається саме цими відносинами, які характеризують загальний потенціал сім'ї.

На процес формування психологічного статі дитини впливають брати і сестри: старша дитина часто виступає лідером, а дівчинка, яка має старшого брата, частіше розвивається за моделлю «шибеника» і в суспільстві однолітків може віддавати перевагу компанії хлопчиків. На процес гендерної соціалізації впливає також і кількість дітей в сім'ї. Діти наслідують своїх однолітків одного

з ними статі. Дитина прагне бути прийнятим не тільки батьками, але і своїми братами або сестрами. І це прийняття досягається поведінкою відповідно з гендерними стандартами.

У системі взаємин "батьки-діти" вирішальна роль в гендерній соціалізації дитини належить емоційним відносинам. При домінуванні емоційного тону в сімейних відносинах діє механізм фасилітації, тобто позитивного стимулювання впливу членів родини один на одного, що, в свою чергу, позитивно позначається на процесі соціалізації. У психологічних дослідженнях звертається увага на фактори, що сприяють формуванню міцних духовних контактів між батьками і дітьми, які надають позитивний вплив на процес гендерної соціалізації. В. П. Левкович [49], наприклад, особливу увагу приділяє фактору високого рівня взаємної інформованості батьків і дітей, який є однією з найважливіших передумов їх адекватного уявлення про особистісні особливості один одного. Маються на увазі знання батьків про успішність дітей, їх інтереси, настрої, поведінці, смаках, успішності, друзів і т. д. В дослідженнях була встановлена прямий зв'язок між рівнем інформованості батьків і успішністю, дисципліною, рівнем розвитку дитини. У плані аналізу системи взаємовідносин "батьки-діти" як фактора гендерної соціалізації становлять інтерес дослідження психологічних механізмів, завдяки яким батьки впливають на своїх дітей.

І. Кон [36] відзначав наступні механізми:

а) підкріплення: заохочуючи поведінку, яку батьки вважають правильним, і караючи за порушення встановлених правил, батьки впроваджують в свідомість дитини певну систему норм, дотримання яких стає для дитини звичкою;

б) ідентифікація: дитина наслідує батьків, прагне стати таким, як вони;

в) розуміння: знаючи внутрішній світ дитини і відгукуєчись на його потреби, батьки тим самим формують його особистісні якості;

г) рольова взаємодоповнюваність: наприклад, якщо в сім'ї батьки не мають яких-небудь якостей, ці якості виробляються в дитини, якщо цього

вимагають обставини; в сім'ї, де мати безпорадна, роль господині може взяти на себе старша дочка;

д) механізм психологічної протидії: дитина, свободу якого жорстко обмежують, може виробити підвищену тягу до самостійності, а той, кому все дозволяється, може вирости залежним[35].

Отже, сім'я як фактор гендерної соціалізації особистості постійно перебуває в стані внутрішньої динаміки і в різних соціальних ситуаціях завжди має певну новину і актуальність.

Гендерні стереотипи являють собою культурно і соціально обумовлені думки про якості, атрибути і норми поведіння представників обох статей, а батьки є для дітей еталоном поведінки людей відповідної статі, першим інститутом гендерної соціалізації.

Різний досвід життя і виховання, який отримують діти, що ростуть в сім'ї і діти позбавлені батьківської турботи, істотно впливає на їх психічний розвиток. Відсутність одного з батьків, наприклад батька, призводить до серйозних порушень психічного розвитку дитини, зниження її соціальної активності, деформацій особистості і порушення процесу статевої ідентифікації, а також до різних відхилень у поведінці та стані психічного здоров'я. Так, хлопчики що виховуються без батька засвоюють жіночий тип поведінки, мають спотворене уявлення про чоловічу поведінку, вони менш зрілі і цілеспрямовані, безініціативні, більш боязкі. Дівчинка, яка виховується в сім'ї без батька, в жіночому оточенні, не може назвати жодної батьківської функції.

Таким чином, підлітки, позбавлені батьківського піклування мають нечіткі, неповні уявлення про себе як про представника статі та особистості взагалі. Вони не усвідомлюють гендерних стереотипів, замикаються в собі, погано уявляють особливості взаємин як зі своєю, так і з протилежною статтю, що, в свою чергу, потребує втручання фахівців з подальшою корекцією уявлень підлітків про себе і свою статевою приналежність.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ПІДЛІТКІВ ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

2.1. Методичні засади дослідження

З різних причин в нашій країні все більше стає дітей, турботу про яких змушена брати на себе держава, а процес їх соціального становлення відбувається поза межами сім'ї в дитячих будинках і школах-інтернатах. При цьому традиційні підходи до виховання та організації життя дітей в цих навчально-виховних установах сьогодні не можуть задовольняти наше істотно змінене суспільство.

Це обумовлено тим, що молода людина, яка здобула освіту в дитячому будинку або школі-інтернаті, повинна стати повноцінним членом суспільства, готовим до самостійного життя, до вирішення найскладніших проблем, які чекають її на життєвому шляху. Існуюча система педагогічної роботи з дітьми-сиротами не вирішує повною мірою це завдання.

Серед труднощів соціалізації дітей-сиріт дослідники все більше називають проблему досягнення гендерної ідентичності дітьми з дитячих закритих установ. Саме її виникнення найчастіше пов'язують з механізмами батьківської депривації і порушення дитячо-батьківських відносин. Для подолання порушень формування статевої свідомості у дітей-сиріт в останні десятиліття в нашій країні визнається доцільність наближення до форм виховання, схожих на сімейні, з обмеженням числа дорослих, що постійно спілкуються з дітьми. У зв'язку з цим виникає інтерес до професійної прийомної сім'ї, як до фактора, що впливає на формування статевої свідомості і гендерної ідентичності у дітей-сиріт.

В цілому, всі гендерні характеристики є складовими Я-концепції особистості. Гендер самий ранній, центральний і активно-організуючий компонент Я-концепції. У більшості людей гендерна ідентичність відповідає біологічній статі. Почуття приналежності до чоловічої або жіночої статі, що лежить в основі гендерної ідентичності, об'єднує основні гендерні характеристики. При цьому глобальна гендерна ідентичність, як правило, зберігається незмінною протягом життя, а очікування, життєві інтереси, риси особистості і статево рольова поведінка можуть змінюватися. Дані зміни є наслідком вікових трансформацій і накопиченого життєвого досвіду [22].

Гендерна ідентичність створюється протягом життя людини в ході засвоєння індивідом культурної системи гендеру того суспільства, в якому він живе, - в процесі гендерної соціалізації. Зміст гендерної соціалізації визначається рівнем соціально-економічного розвитку суспільства, особливостями культури і конкретним способом життя індивіда. При цьому гендерне становлення людини відбувається протягом усього життя і в різних соціальних групах (інститутах соціалізації). Найбільш впливова з них сім'я. Найважливіші агенти гендерної соціалізації в сім'ї-особистісні та гендерні характеристики батьків, в тому числі їх ідентичність і рольові моделі, стать народженої дитини, уявлення батьків про те, якою повинна бути дитина даної статі [60, 88].

Психологічними механізмами гендерної соціалізації є: процес ідентифікації (психоаналітична теорія); соціальні підкріплення (теорія соціального навчання та статевої типізації); усвідомлення, розуміння статевої соціальної ролі (теорія когнітивного розвитку); соціальні очікування (нова психологія статі); гендерні схеми (теорія гендерної схеми). Однак окремо кожен з цих механізмів навряд чи може пояснити гендерну соціалізацію.

Описані вище процеси і механізми гендерної ідентифікації в більшій мірі застосовні до норми психосексуального розвитку. У той час як становлення гендерної ідентичності в умовах батьківської депривації і порушень дитячо-батьківських відносин має свою специфіку.

На думку значної частини дослідників [43; 44; 45; 46; 48], досягнення гендерної ідентичності у дітей позбавлених батьківського піклування пов'язано зі значними проблемами.

Практика показує, що нерідко випускники дитячих закладів інтернатного типу мають значні труднощі у створенні сім'ї та збереженні її стабільності. Вони насилу входять в батьківську сім'ю чоловіка або дружини, не можуть побудувати повноцінних взаємин з чоловіком (дружиною), зводячи все до сексуальних стосунків, або до якихось вимог, відірваних від реальності. Швидко вичерпують первісну прихильність і не вміють розвинути зміст подружніх відносин.

На думку А. М. Прихожан і М. М. Товстих, однією з причин цього є статево-рольові уявлення вихованців дитячого будинку, що багато в чому неправильно складаються [45]. Психолог Т. В. Юферєва провела спеціальне дослідження, присвячене вивченню уявлень підлітків 13-15 років, які виховуються в дитячому будинку, про сучасних чоловіків і жінок. Ці уявлення, на думку автора, відображають їхні погляди на маскуліність і фемінінність.

Зіставлення описів чоловіків і жінок, які дають підлітки, що виховуються в сім'ї та поза сім'єю, показало, що у підлітків з дитячого будинку підвищена цінність сім'ї та відсутність досвіду життя в ній призводять, з одного боку, до ідеалізації сім'ї, образу сім'янина, а з іншого - до гіпертрофії негативної моделі сім'ї. При цьому позитивний ідеальний образ сім'ї розпливчастий, не наповнений конкретними побутовими деталями, а негативний, навпаки, гранично конкретизований і емоційно насичений. Зіткнення цих двох образів породжує конфліктну систему вимог: позитивно-абстрактних і негативно-конкретних («Я б хотіла бачити чоловіків спортсменами, гарними, дужими, закоханими в своїх дружини і дітей, і не хотіла б бачити п'яними, брудними, які, крім горілки, все забули») [57].

Така конфліктна система вимог може негативно впливати як на формування уявлень про майбутнє сімейне життя, так і на формування адекватних, змістовно наповнених еталонів мужності-жіночності.

Таким чином, в уявленнях про маскуліність/фемінність у вихованців дитячого будинку, як у дзеркалі, відбивається ключова для нормального становлення гендерної ідентичності обставина - відсутність адекватних зразків ідентифікації. При цьому, якщо моделі поведінки (насамперед професійної) чоловіків і жінок вихованці ще можуть знайти, спостерігаючи поведінку оточуючих їх дорослих, то зразки реальної поведінки чоловіка і дружини, матері і батька їм просто нема звідки взяти.

У даному розділі буде розкрито спробу емпіричним шляхом виявити особливості формування гендерних стереотипів підлітків позбавлених батьківського піклування. Чи дійсно діти обох статей, які виховуються без батьківського піклування, частіше, ніж діти з повної сім'ї, демонструють у поведінці конфліктність, коливання настрою, намагання виділитись, упертість, несаможиттєвість, пасивність, мають низький рівень розуміння своєї гендерної приналежності.

Першим етапом нашого дослідження було визначення цілей і завдань експерименту.

Другим етапом ми виділили підбір методик, за допомогою яких поставлені цілі і завдання будуть реалізовані найкращим чином. Для цього ми ретельно вивчили теоретичні та методологічні аспекти з проблеми формування гендерних стереотипів підлітків позбавлених батьківського піклування.

Третій етап включав в себе аналіз психометричних властивостей тестів та адаптацію для визначеної групи респондентів.

Четвертий етап - підготовка бланків, стимульного матеріалу і іншого, необхідного обладнання.

П'ятий етап - це власне саме тестування.

Психологічне тестування респондентів було організовано на добровільній основі та всі учасники доброзичливо поставились до участі у дослідженні.

2.2. Методи та методики дослідження

З метою визначення особливостей та проблем формування гендерних стереотипів підлітків позбавлених батьківського піклування нами було проведено дане емпіричне дослідження.

В дослідженні брало участь 100 підлітків, в віці 12-14 років, з яких 50 осіб – діти сироти (25 дівчаток та 25 хлопчиків) та 50 дітей з повних сімей (25 дівчаток та 25 хлопчиків). Всіх респондентів було розділено на дві групи, до першої увійшли підлітки, котрі виховуються в повній родині і не позбавлені батьківського піклування, а іншу групу склали підлітки, що виховуються в умовах інтернату, котрі позбавлені батьківського піклування.

Основною експериментальною базою було визначено Запорізьку загальноосвітню школу I-III ступенів №101, Запорізький обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей та Бердянську загальноосвітню школу інтернат I-III ступенів. Дане емпіричне дослідження мало констатуючий характер та проводилося в три етапи:

1. Організаційний: підбір методик та формування вибірки.
2. Діагностичний: діагностика респондентів.
3. Аналітичний: аналіз результатів та співставлення отриманих даних.

Гіпотеза дослідження полягала в наступному: складемо припущення, що діти обох статей, які виховуються без батьківського піклування, частіше, ніж діти з повної сім'ї мають низький рівень розуміння своєї гендерної приналежності.

На нашу думку наша гіпотеза є актуальною враховуючи що:

- відсутність базису для засвоєння гендерних моделей поведінки. Сім'я, що є первинним інститутом гендерної соціалізації, сприяє укріпленню гендерних стереотипів, які полегшують процес орієнтації дитини в соціумі. Численні дослідження підтверджують важливість перших (часто несвідомих) батьківських установок до дитини залежно від її статі – закріплення статевоумовлених психологічних характеристик та якостей особистості,

сімейних і соціальних ролей. Дослідники гендерної теорії небезпідставно вважають наявність гендерних стереотипів у суспільстві негативним явищем, яке обмежує вільний розвиток особистості. Однак, на нашу думку, позитивна функція таких стереотипів, особливо у ранньому дитячому віці, полягає у полегшенні та обезболюванні дитині процесу входження до суспільства, забезпеченні дитині "вектору" особистісного розвитку та сприянні гендерній та особистісній самоідентифікації. Тому, для дітей без сім'ї відсутність зазначених умов може бути причиною віктимізації особистості й поведінки;

- висока залежність дитини від середовища інтернатної установи. А саме, якщо за твердженням І. С. Кона, школа і батьківська сім'я є відносно автономними інститутами соціалізації, які не мають чітко вираженої єдиної ієрархічної системи у процесі соціалізації особистості дитини, то для дитини без сім'ї сиротинець виступає структурованим об'єднанням і школи (як місця навчання), і інтернату (як місця спільного проживання, аналогу сім'ї) – тобто звужуються механізми соціалізації дитини без сім'ї, що пропорційно посилює залежність особистості дитини від інституту соціалізації;

- заміна ролей вторинних агентів соціалізації на первинні. Тобто ролі трансляторів соціального досвіду в інтернатній установі починають виконувати дорослі (вихователі, вчителі та інші), які належать до вторинних агентів соціалізації, тобто повинні впливати на дитину опосередковано. Однак система організації виховного процесу у сиротинцях побудована таким чином, що дорослі вимушені виконувати роль первинних агентів соціалізації – батьків; однак така штучна імітація сімейних та соціальних стосунків викривлює уявлення дитини про норми та зразки поведінки у сім'ї й суспільстві, що видозмінює усі соціалізаційні процеси, у тому числі гендерну й особистісну самоідентифікацію дитини;

- підміна зразків природної (автентичної) поведінки людини на професійно орієнтовану – діти у сиротинцях переважно спостерігають за дорослими при виконанні ними професійних ролей, тобто змушені наслідувати лише статусні й професійні комунікації (моделі поведінки) по відношенню до

дітей із сім'ї (сімейно-родинні комунікації, дружні комунікації, сусідські комунікації, тощо);

- фемінізація кадрового складу інтернатних установ, у яких працюють переважно жінки, що, на нашу думку, значно утруднює статево-рольову ідентифікацію та гендерну соціалізацію як хлопчиків, так і дівчаток. Відсутність можливостей спостерігати та переймати специфіку поведінки дорослих обох статей, а також відповідні особливості комунікативної взаємодії між статями не дозволяють формуватися уявленням про мужність та жіночність, ускладнюють розуміння еталонів "справжніх чоловіків та жінок", що утруднює процес статевої ідентифікації дітей-сиріт та видозмінює процес гендерної соціалізації;

- вторинність особистості по відношенню до колективу – виховання та соціалізація дітей з інтернатних установ відбувається лише у групах ровесників за відсутності власного простору для вільного вибору форм і моделей поведінки. Колективний стиль життя у сиротинці переважає над індивідуальним, цьому сприяє відсутність власного простору, власних речей, свободи для переміщення, свободи для вибору темпу, розкладу і форм дозвіллевої діяльності, що нівелює особистісний розвиток дитини, ускладнюючи процеси самоідентифікації: соціалізація особистості носить знеособлений характер. Особливо важливим, на нашу думку, цей фактор виступає у підлітковому віці, коли дівчата та юнаки переживають статеве дозрівання і потребують для нормальної гендерної соціалізації можливості рефлексії власного тіла та світосприйняття;

- стереотипізований вплив групи на поширення девіантних форм поведінки дітей-сиріт. Група однолітків виступає провідним фактором соціалізації для дитини підліткового віку, будучи, у тому числі, й носієм зразків гендерної поведінки. Моделі поведінки "дорослих", що є надзвичайно привабливими для дітей підліткового віку, часто стереотипізовано сприймаються ними через призму девіантних способів проведення дозвілля – вживання алкоголю, тютюнопаління, агресивність, активне сексуальне життя та

інше. Хлопці-сироти, внаслідок специфіки організації життя в інтернаті, об'єктивно неспроможні реалізовувати інші маскулінні форми поведінки крім девіантних внаслідок відсутності уявлень-зразків про соціальні моделі поведінки дорослих чоловіків. Видозміна гендерної соціалізації дівчат підліткового віку внаслідок низької фемінності також сприяє залученню їх до девіантного способу життя та виступає необхідною умовою успішної комунікативної і статусної реалізації себе у групі однолітків.

Метою роботи є дослідити особливості та проблеми формування гендерних стереотипів підлітків позбавлених батьківського піклування.

Об'єктом дослідження виступають гендерні стереотипи підлітків.

Предмет дослідження: особливості гендерних стереотипів підлітків позбавлених батьківського піклування

Для перевірки висунутої гіпотези дослідження та досягнення його мети були поставлені такі завдання:

- добір методик із метою перевірки гіпотези;
- якісний і кількісний аналіз отриманих даних емпіричного дослідження;
- встановлення подальших перспектив розробки заявленої проблематики.

Для з'ясування особливостей формування гендерних стереотипів підлітків позбавлених батьківського піклування використано психодіагностичні засоби:

1. Методика діагностики міжособистісних відносин Тімоті Лірі [55].

Методика призначена для дослідження уявлень суб'єкта про себе та своє ідеальне „Я”, а також для вивчення взаєностосунків у малих групах. За допомогою даної методики виявляється тип, що переважає у ставленні до людей у самооцінці та взаємооцінці.

Методика може бути представлена респонденту або списком (за алфавітом чи у випадковому порядку), або на окремих картках.

Інструкція: „Перед Вами перелік ознак чи рис, за допомогою яких можна описати психологічний портрет кожної людини. Виберіть з цього набору ті, які Ви з повною впевненістю можете віднести до себе, й обведіть відповідні

номери рис у реєстраційному бланку. Намагайтеся бути щирими і якомога об'єктивнішими".

Питання до тесту, обробка, ключ та інтерпретація результатів наведено в Додатку А.

2. Статеврольовий опитувальник (С. С. Бем) [42].

Призначення тесту: діагностика маскулінності-фемінності випробовуваних.

Інструкція. «Дайте відповідь на кожне твердження "так" (+) або "ні" (-), оцінюючи тим самим наявність або відсутність у себе названих якостей».

Питання до методики, ключ та інтерпретація результатів представлено в Додатку Б.

3. Діагностика психологічної статі особистості С. Бем (адаптований варіант)

Тест призначений для визначення психологічної статі особистості.

Інструкція. Оцініть, наскільки кожна з перерахованих якостей Вам притаманна (від 1 до 7):

- 1 – ніколи не проявляється
- 2 – зазвичай не проявляється
- 3 – іноді, але рідко проявляється
- 4 – швидше проявляється, ніж ні
- 5 – частіше проявляється
- 6 – зазвичай проявляється
- 7 – завжди або майже завжди проявляється

Тестовий матеріал з інструкцією до нього, ключ та інтерпретація результатів тесту представлено в Додатку В.

Обробка результатів дослідження проведена за допомогою методів математико-статистичного аналізу даних і якісного описання. Узагальнення результатів здійснено з використанням інтерпретаційних методів (класифікація й узагальнення емпіричних даних).

2.3. Результати емпіричного дослідження

Для дослідження уявлень підлітків позбавлених батьківського піклування про себе та своє ідеальне „Я”, про ідеальну жінку, ідеального чоловіка, а також для вивчення взаємовідносин у малих групах ми використовували тест-опитувальник діагностики міжособистісних відносин Т.Лірі.

Результати тестування респондентів наведено в табл. 2.1

Таблиця 2.1

Результати тестування підлітків за методикою діагностики міжособистісних відносин Т.Лірі

Респонденти	Реальне «Я»		Ідеальна жінка	Ідеальний чоловік
	домінування	дружелюбність		
Підлітки позбавлені батьківського піклування				
1.	-4,1	-1,7	5	2/8
2.	-4	3,2	7	1
3.	-1,8	-1,6	8	7
4.	-2,8	-1,4	2	1
5.	-0,6	-3,8	5	6
6.	-0,2	1,6	8	2/7
7.	-0,4	-1	7	1/4
8.	1,5	2,7	7	8
9.	-2	1,4	6/8	1/3
10.	-3,4	1	5/6	2
11.	1,4	-2	6	2
12.	-2,8	2,6	2	8
13.	1,1	-1,7	8	2
14.	-4,8	2,6	6/7	1/2
15.	-1,1	3,5	7/8	1
16.	-0,7	-1,1	2/8	2
17.	-0,3	3,5	8/6	¼
18.	1	1,2	2	1/4
19.	-1,2	-0,4	5	7
20.	0,3	1,7	6	2
21.	2,9	1,4	2	1
22.	1	1,4	6/8	2
23.	-0,3	1,3	5	8
24.	4,8	3,4	2	2
25.	-4,4	2,4	8	1
26.	1	3,4	2/7	7
27.	-1,2	1	8	2
28.	2,1	4,5	8	2/1
29.	2,3	3,7	5	4

Продовження таблиці 2.1

30.	-0,6	0,4	7	1
31.	2	1,6	7	2
32.	2,1	1,3	6	3
33.	-2,8	-0,4	6	2
34.	-2,8	3,8	7	1
35.	4,5	5,5	5	8
36.	1,3	2,5	7	8
37.	-4,3	0,7	7	1/2
38.	3,8	4,8	1/2	7
39.	1,4	3,2	8/2	1
40.	-3	3,6	8	2
41.	16,1	-0,3	2	3
42.	-1	-6,2	3	2
43.	-0,9	1,3	8	1
44.	0,4	0,8	3	2
45.	-4,8	5,6	7	3
46.	-8	-2,2	7	8
47.	-4,8	1,8	5	3
48.	0,3	-3,9	6	2
49.	-4	0,6	3	7
50.	2,4	-0,8	8	1
Підлітки з повних родин				
51.	3,7	0,3	8	2
52.	4,8	2,4	7	4
53.	0,7	-0,7	7	8
54.	2,4	1,7	6	3
55.	7,1	0,3	5	2
56.	1	2,4	6	2
57.	0,7	-1,7	2	8
58.	1,8	3,8	8	2
59.	-1	3,8	7	2
60.	1,7	1,7	7	1
61.	1	2	8	2
62.	-3,6	2,4	6	4
63.	1,1	10	2	1
64.	-1,7	-2,1	5	7
65.	-7,1	6,1	6	2
66.	5,2	0,6	7	8
67.	-4,8	2	7	1/2
68.	3,6	1,2	1/2	7
69.	-2,4	2	8/2	1
70.	2,9	1,7	8	2
71.	-2	2	2	3
72.	2,8	3	6	1
73.	5,5	0,7	8	1
74.	0,3	3,1	2	2
75.	-1	3,2	8	4

Продовження таблиці 2.1

76.	5,7	1	2	4
77.	2,1	2,7	5	7
78.	1,2	0,6	6	2
79.	-4,1	-3,1	2	1
80.	1,6	1,8	8	2
81.	3,4	2,6	5	8
82.	-0,3	2,5	2	2
83.	-0,6	4,4	8	1
84.	3,8	1,6	2	7
85.	-0,5	2,3	3	2
86.	-0,7	5,1	7	3
87.	5,1	5,1	7	8
88.	-4,4	1,4	5	3
89.	1,8	2,3	6	2
90.	-1,3	4,9	6	2
91.	8,5	-7,9	7	1
92.	-0,6	1	5	8
93.	2,3	-1,7	7	8
94.	4,1	-4,1	7	1/2
95.	-2,1	0,3	8	1
96.	3,5	4,5	2/7	7
97.	-5,2	-2	8	2
98.	-6,6	5,8	8	2/1
99.	-2	-2,4	5	4
100.	2,9	0,7	7	1

Як можемо бачити з таблиці 2.1 серед підлітків позбавлених батьківського піклування результати за формулою "домінування", свідчать, що у 58% респондентів має місце тенденція до підпорядкування, відмови від відповідальності і позиції лідерства. В решти 42% підлітків виражене прагнення до лідерства в спілкуванні, до домінування.

За формулою «дружелюбність» серед підлітків позбавлених батьківського піклування виявлено, що 70% респондентів прагнуть до встановлення доброзичливих відносин і співпраці з оточуючими, а решта 30% підлітків мають прояви агресивно-конкурентної позиції, що перешкоджає співпраці та успішній спільній діяльності.

Серед підлітків з повних сімей маємо дещо інші результати за формулою «домінування»: у 40% респондентів має місце тенденція до підпорядкування,

відмови від відповідальності і позиції лідерства. Решта 60% підлітків прагнуть до лідерства в спілкуванні, до домінування.

За формулою «дружелюбність» серед підлітків з повних сімей виявлено, що 82% респондентів прагнуть до встановлення доброзичливих відносин і співпраці з оточуючими, а решта 18% підлітків мають прояви агресивно-конкурентної позиції, що перешкоджає співпраці та успішній спільній діяльності.

При визначенні якою має бути ідеальна жінка підлітки з обох груп визначали наступні переважаючі типи особистості:

- 30% підлітків позбавлених батьківського піклування і 24% підлітків з повних сімей виділили відповідально-великодушний варіант міжособистісної поведінки, що проявляється вираженою готовністю допомагати оточуючим, розвиненим почуттям відповідальності;

- 26% підлітків позбавлених батьківського піклування і 26% підлітків з повних сімей відзначили співпрацюючий стиль міжособистісних відносин, що властивий особам, які прагнуть до тісної співпраці з близькими, до дружніх відносин з оточуючими, мають здатність до компромісу;

- 20% підлітків позбавлених батьківського піклування і 16% підлітків з повних сімей головними якостями ідеальної жінки вважають старанність і потребу в допомозі і довірі з боку оточуючих, в їх визнанні;

- 20% підлітків позбавлених батьківського піклування і 22% підлітків з повних сімей вважають що жінка має бути незалежною;

- 16% підлітків позбавлених батьківського піклування і 14% підлітків з повних сімей вважають жінці мають бути притаманні такі якості як скромність, сором'язливість, схильність брати на себе чужі обов'язки;

- 6% підлітків позбавлених батьківського піклування і 2% підлітків з повних сімей образ ідеальної жінки наділяють такими якостями як щирість, безпосередність, прямолінійність, наполегливість у досягненні мети;

- 2% підлітків позбавлених батьківського піклування і 2% підлітків з повних сімей вважають, що жінка має бути впевнена в собі і мати властивості керівника.

При визначенні яким має бути ідеальний чоловік підлітки з обох груп дали наступні переважаючі характеристики:

- 38% підлітків позбавлених батьківського піклування і 38% підлітків з повних сімей вважають що кожен чоловік має бути незалежним;

- 34% підлітків позбавлених батьківського піклування і 26% підлітків з повних сімей вважають, що чоловік повинен бути впевнений в собі і мати властивості керівника, бути гарним наставником;

- 14% підлітків позбавлених батьківського піклування і 14% підлітків з повних сімей виділили відповідально-великодушний варіант міжособистісної поведінки, що проявляється вираженою готовністю допомагати оточуючим, розвиненим почуттям відповідальності;

- 10% підлітків позбавлених батьківського піклування і 8% підлітків з повних сімей образ ідеального чоловіка наділяють такими якостями як щирість, безпосередність, прямолінійність, наполегливість у досягненні мети;

- 8% підлітків позбавлених батьківського піклування і 10% підлітків з повних сімей головними якостями ідеального чоловіка вважають реалістичність бази суджень і вчинків, скептицизм і неконформність;

- 10% підлітків позбавлених батьківського піклування і 10% підлітків з повних сімей відзначили співпрацюючий стиль міжособистісних відносин, що властивий особам, які прагнуть до тісної співпраці з близькими, до дружніх відносин з оточуючими, мають здатність до компромісу.

Отже, можна зробити висновок, що підлітки позбавлені батьківського піклування, більше, порівняно з підлітками з повних сімей схильні ідеалізувати образ ідеальної жінки та ідеального чоловіка, діти подекуди приписують жіночі якості чоловікам і навпаки. Також відзначимо, що серед підлітків позбавлених батьківського піклування більше відзначається тенденція до підпорядкування, відмови від відповідальності і позиції лідерства.

Для діагностики статево рольового типу особистості в підлітків позбавлених батьківського піклування було використано методику «Статеворольовий опитувальник» С.Бем.

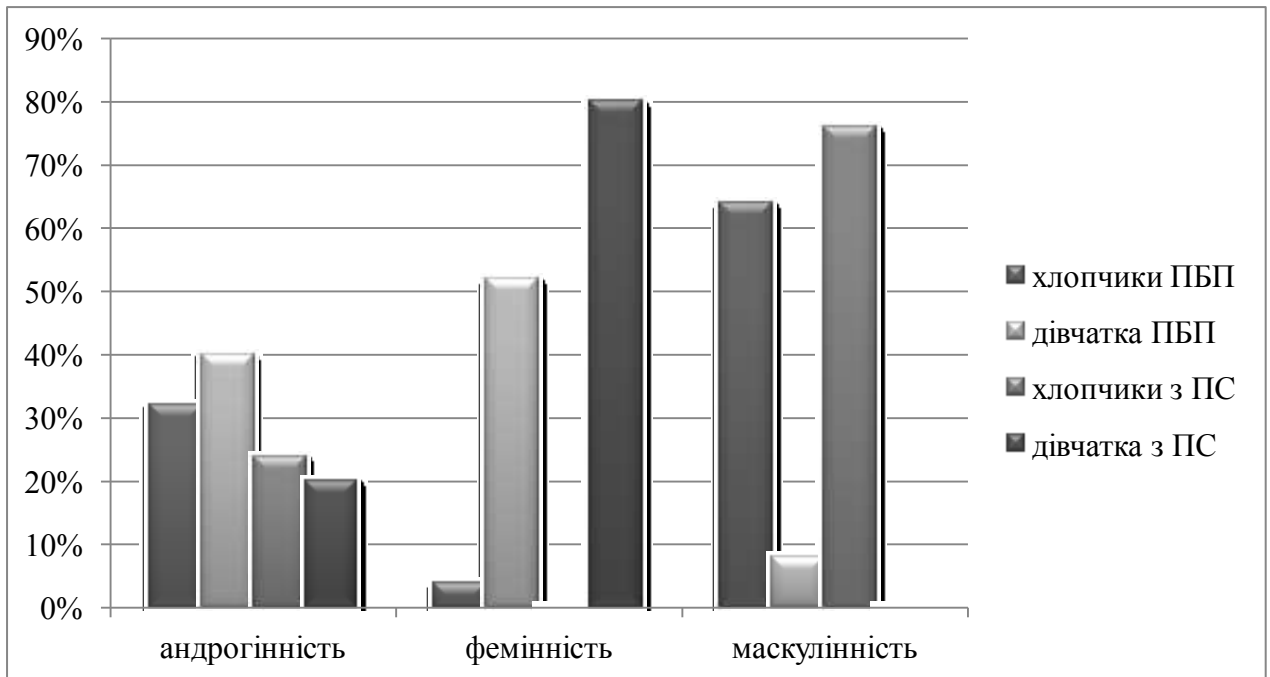
Результати тестування двох груп респондентів за методикою С. Бем наведено в таблиці 2.2

Таблиця 2.2

Діагностика статево рольового типу особистості

Підлітки позбавлені батьківського піклування						Підлітки з повних сімей					
№	результат	СРТ	№	результат	СРТ	№	СРТ	результат	№	СРТ	результат
Хлопці			Дівчата			Хлопці			Дівчата		
1	0,116	А	26	1,232	Ф	1	М	-1,580	26	Ф	2,160
2	-1,116	М	27	0,348	А	2	М	-2,044	27	Ф	1,812
3	-1,348	М	28	0,580	А	3	А	-0,464	28	Ф	1,116
4	-0,348	А	29	1,464	Ф	4	М	-1,928	29	Ф	1,348
5	-1,928	М	30	0,928	А	5	М	-1,232	30	Ф	2,044
6	-2,044	М	31	1,348	Ф	6	А	0,348	31	Ф	2,392
7	-1,812	М	32	-1,116	М	7	М	-2,160	32	Ф	1,696
8	0,232	А	33	2,044	Ф	8	А	-0,928	33	А	-0,116
9	-1,232	М	34	0,348	А	9	М	-2,044	34	Ф	1,232
10	-1,464	М	35	-0,116	А	10	А	-0,116	35	Ф	1,116
11	-0,464	А	36	0,696	А	11	А	-0,232	36	Ф	1,464
12	-0,348	А	37	-1,232	М	12	М	-1,928	37	А	0,348
13	-1,928	М	38	1,928	Ф	13	М	-1,696	38	Ф	2,044
14	-2,160	М	39	0,116	А	14	М	-2,160	39	Ф	2,276
15	-0,232	А	40	1,116	Ф	15	М	-2,392	40	Ф	1,232
16	-1,348	М	41	0,812	А	16	М	-1,812	41	Ф	1,464
17	-1,580	М	42	1,232	Ф	17	М	-2,044	42	А	-0,232
18	-0,580	А	43	1,580	Ф	18	А	-0,464	43	Ф	2,392
19	-1,232	М	44	2,160	Ф	19	М	-1,580	44	Ф	1,232
20	0,232	А	45	0,696	А	20	М	-2,276	45	А	0,232
21	-1,116	М	46	2,276	Ф	21	М	-1,812	46	А	0,464
22	1,232	Ф	47	0,464	А	22	М	-2,160	47	Ф	1,580
23	-2,276	М	48	1,812	Ф	23	М	-1,348	48	Ф	1,696
24	-2,044	М	49	2,392	Ф	24	М	-1,928	49	Ф	1,348
25	-1,348	М	50	1,696	Ф	25	М	-2,392	50	Ф	1,116

Графічно результати тестування за методикою С.Бем наведено на рис. 2.1

Рис. 2.1. Статеврольовий тип особистості підлітків

Як свідчать результати емпіричного дослідження серед хлопчиків обох груп переважає (64% та 76%) маскулінний тип особистості, що характеризується такими якостями як незалежність, напористість, домінантність, агресивність, схильність до ризику, самостійність, впевненість в собі, подекуди більш висока самооцінка у сфері академічних досягнень і власної зовнішності

Серед дівчат обох груп (52% та 80%) переважає фемінність, що характеризується значною увагою до емоційних аспектів, поступливістю, м'якістю, чутливістю тощо.

В обох групах мали місце (як серед дівчат так і серед хлопців) 36% в групі дітей позбавлених батьківського піклування та 22% в групі підлітків з повних сімей прояви андрогінності, тобто в особистості на паритетних засадах представлені істотні риси як маскуліного, так і фемінного типів, і ці риси гармонійно поєднані.

Для визначення психологічної статі особистості було використано опитувальник С. Бем «Діагностика психологічної статі особистості».

Результати тестування двох груп респондентів за методикою С. Бем «Діагностика психологічної статі особистості» наведено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Діагностика психологічної статі особистості

Підлітки позбавлені батьківського піклування						Підлітки з повних сімей					
Хлопці			Дівчата			Хлопці			Дівчата		
№	бали	ПСО	№	бали	ПСО	№	ПСО	бали	№	ПСО	бали
1	10	А	25	21	Ф	1	М	29	26	Ф	38
2	28	М	27	9	А	2	М	45	27	Ф	32
3	27	М	28	6	А	3	А	10	28	Ф	28
4	9	А	29	28	Ф	4	М	25	29	Ф	27
5	21	М	30	7	А	5	М	32	30	Ф	36
6	38	М	31	32	Ф	6	А	9	31	Ф	39
7	31	М	32	9	А	7	М	42	32	Ф	21
8	10	А	33	38	Ф	8	А	10	33	А	10
9	29	М	34	8	А	9	М	42	34	Ф	22
10	34	М	35	8	А	10	А	10	35	Ф	24
11	9	А	36	9	А	11	А	7	36	Ф	29
12	10	А	37	5	А	12	М	24	37	А	8
13	34	М	38	25	Ф	13	М	26	38	Ф	42
14	42	М	39	9	А	14	М	38	39	Ф	41
15	7	А	40	31	Ф	15	М	42	40	Ф	24
16	26	М	41	10	А	16	М	32	41	Ф	26
17	25	М	42	32	Ф	17	М	38	42	А	10
18	32	А	43	34	Ф	18	А	10	43	Ф	42
19	37	М	44	38	Ф	19	М	36	44	Ф	32
20	8	А	45	10	А	20	М	38	45	А	9
21	35	М	46	42	Ф	21	М	25	46	А	9
22	9	А	47	9	А	22	М	36	47	Ф	34
23	39	М	48	25	Ф	23	М	28	48	Ф	27
24	40	М	49	44	Ф	24	М	34	49	Ф	31
25	21	М	50	27	Ф	25	М	38	50	Ф	24

Як можемо бачити з таблиці 2.3 серед підлітків позбавлених батьківського піклування: у 12 дівчаток переважає андрогенна психологічна стать, у 13 – переважає фемінність; серед хлопців же в 9 осіб переважаючою є андрогенна психологічна стать, а в решти 16 домінуючою є маскулінна психологічна стать.

В другій групі підлітків з повних сімей було виявлено, що 20 дівчат мають фемінну психологічну стать, а 5-ро – андрогенну. Що стосується

хлопців, то 19 осіб мають виражену маскулінну психологічну стать і 6 – андрогенну.

Таким чином можна зробити висновок, що діти які виховуються в повній родині мають більш широке уявлення про статево-рольову приналежність на відміну від дітей позбавлених батьківського піклування, що впливає на формування гендерних стереотипів підлітків. Отож, наша гіпотеза, що діти обох статей, які виховуються без батьківського піклування, частіше, ніж діти з повної сім'ї мають низький рівень розуміння своєї гендерної приналежності знайшла своє підтвердження в даній роботі.

В уявленнях про маскулінність/фемінність у дітей позбавлених батьківського піклування, як у дзеркалі, відбивається ключова для нормального становлення гендерної ідентичності обставина - відсутність адекватних зразків ідентифікації. При цьому, якщо моделі поведінки (насамперед професійної) чоловіків і жінок вихованці ще можуть знайти, спостерігаючи поведінку оточуючих їх дорослих, то зразки реальної поведінки чоловіка і дружини, матері і батька їм просто нема звідки взяти.

У даному розділі було розкрито спробу емпіричним шляхом виявити особливості формування гендерних стереотипів підлітків позбавлених батьківського піклування.

Для емпіричного дослідження нами було відібрано наступні методики:

- Для дослідження уявлень підлітків позбавлених батьківського піклування про себе та своє ідеальне „Я”, про ідеальну жінку, ідеального чоловіка, а також для вивчення взаєностосунків у малих групах ми використовували тест-опитувальник діагностики міжособистісних відносин Т.Лірі.

- Для діагностики статево рольового типу особистості в підлітків позбавлених батьківського піклування було використано методику «Статево-рольовий опитувальник» С.Бем.

- Для визначення психологічної статі особистості було використано опитувальник С. Бем «Діагностика психологічної статі особистості»

Результати дослідження свідчать, що підлітки позбавлені батьківського піклування, більше, порівняно з підлітками з повних сімей схильні ідеалізувати образ ідеальної жінки та ідеального чоловіка, діти подекуди приписують жіночі якості чоловікам і навпаки. Також відзначимо, що серед підлітків позбавлених батьківського піклування більше відзначається тенденція до підпорядкування, відмови від відповідальності і позиції лідерства.

Також можна зробити висновок, що діти які виховуються в повній родині мають більш широке уявлення про статево-рольову приналежність на відміну від дітей позбавлених батьківського піклування, що впливає на формування гендерних стереотипів підлітків. Отож, наша гіпотеза, що діти обох статей, які виховуються без батьківського піклування, частіше, ніж діти з повної сім'ї мають низький рівень розуміння своєї гендерної приналежності знайшла своє підтвердження в даній роботі.

РОЗДІЛ 3

ПОДОЛАННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ПІДЛІТКІВ ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ В ПРОЦЕСІ ЇХ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

3.1. Аналіз результатів емпіричного дослідження. Кореляційний аналіз

Використаємо математичну статистику за критерієм Манна Уїтні для виявлення відмінностей між уявленнями підлітків позбавлених батьківського піклування та підлітків з повних родин про себе та своє ідеальне „Я”, про ідеальну жінку, ідеального чоловіка, а також для вивчення взаємостосунків у малих групах.

Таблиця 3.4

**Критерій Манна-Уїтні виявлення відмінностей між уявленнями підлітків
позбавлених батьківського піклування та підлітків з повних родин про
себе та своє ідеальне „Я”, про ідеальну жінку, ідеального чоловіка,
взаємостосунки у малих групах**

	Підлітки	Ранги		Сума рангів
		N	Середній ранг	
домінування	ППБП	50	13,75	165,00
	ПзПР	50	11,25	135,00
	Всього	100		
дружелюбність	ППБП	50	12,92	155,00
	ПзПР	50	12,08	145,00
	Всього	100		
І_Ж	ППБП	50	10,33	124,00
	ПзПР	50	14,67	176,00
	Всього	100		
І_Ч	ППБП	50	11,71	140,50
	ПзПР	50	13,29	159,50
	Всього	100		

Продовження таблиці 3.4

Статистики критерію ^b				
	домінування	дружелюбність	I_Ж	I_Ч
Статистика U Манна-Уїтні	57,000	67,000	46,000	62,500
Статистика W Уїлкоксона	135,000	145,000	124,000	140,500
Z	-,877	-,293	-1,527	-,555
Асимпт. знч. (двостороння)	,380	,769	,127	,579
Точна знч. [2*(1-стороння Знач.)]	,410 ^a	,799 ^a	,143 ^a	,590 ^a
а. Не скориговано на наявність звязку.				
б. Групуєча змінна: підлітки				

Як можемо бачити з табл. 3.4 наш критерій альфа уявлень підлітків позбавлених батьківського піклування та підлітків з повних родин про себе та своє ідеальне „Я”, про ідеальну жінку, ідеального чоловіка, взаємостосунки у малих групах не вище 0,05, відповідно результати дослідження, що свідчать про незначні відмінності між уявленнями підлітків позбавлених батьківського піклування та підлітків з повних родин про себе та своє ідеальне „Я”, про ідеальну жінку, ідеального чоловіка, взаємостосунки у малих групах, ми приймаємо і підтверджуємо на констатуючому етапі.

Використаємо математичну статистику за критерієм Манна Уїтні для виявлення відмінностей між переважаннями статево рольового типу особистості у підлітків позбавлених батьківського піклування та підлітків з повних родин

Таблиця 3.5

**Критерій Манна-Уїтні виявлення відмінностей між переважаннями
статеву рольового типу особистості у підлітків позбавлених батьківського
піклування та підлітків з повних родин**

		Ранги		
	Підлітки	N	Середній ранг	Сума рангів
СРТ	ППБП	50	11,31	128,00
	ПзПР	50	7,21	77,00
	Всього	100		
Статистики критерію ^b				
				СРТ
Статистика U Манна-Уїтні				29,000
Статистика W Уїлкоксона				77,000
Z				-1,650
Асимпт. знч. (двостороння)				,099
Точна знч. [2*(1-стороння Знач.)]				,130 ^a
a. Не скориговано на наявність звязку.				
b. Групуєча змінна: підлітки				

Як можемо бачити з табл. 3.5 значуща статистична різниця між становленням статево рольового типу особистості у підлітків позбавлених батьківського піклування та підлітків з повних родин має місце. Наш критерій альфа за всіма рівнями СРТ перевищує рівень $p \leq 0,05$; $p \leq 0,01$ відповідно результати дослідження, що свідчать про наявність різниці між становленням статево рольового типу особистості у підлітків позбавлених батьківського піклування та підлітків з повних родин, ми приймаємо і підтверджуємо на констатуючому етапі.

Використаємо математичну статистику за критерієм Манна Уїтні для виявлення відмінностей між становленням психологічної статі особистості у підлітків позбавлених батьківського піклування та підлітків з повних родин.

Таблиця 3.6

Критерій Манна-Уїтні виявлення відмінностей між становленням психологічної статі особистості у підлітків позбавлених батьківського піклування та підлітків з повних родин

Ранги				
	Підлітки	N	Середній ранг	Сума рангів
ПСО	ППБП	50	27,11	244,00
	ПзПР	50	18,58	576,00
	Всього	100		
Статистики критерію ^b				
			ПСО	
Статистика U Манна-Уїтні			80,000	
Статистика W Уїлкоксона			576,000	
Z			-1,934	
Асимпт. знч. (двостороння)			,053	
Точна знч. [2*(1-стороння Знач.)]			,055 ^a	
a. Не скориговано на наявність звязку.				
b. Групуєча змінна: підлітки				

Як можемо бачити з табл. 3.6 статистично значима різниця між становленням психологічної статі особистості у підлітків позбавлених батьківського піклування та підлітків з повних родин має місце. Наш критерій альфа не перевищує рівень $p \leq 0,05$; $p \leq 0,01$ відповідно результати дослідження, що свідчать про різницю між становленням психологічної статі особистості у підлітків позбавлених батьківського піклування та підлітків з повних родин ми приймаємо і підтверджуємо на констатуючому етапі.

Проведемо математичну обробку результатів дослідження за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона визначимо, чи існує залежність між уявленнями підлітків позбавлених батьківського піклування та підлітків з повних родин про себе та своє ідеальне „Я”, про ідеальну жінку, ідеального чоловіка, взаємостосунки у малих групах та становленням гендерного типу особистості.

Найбільш значущі результати дослідження приведено в таблиці 3.7

Таблиця 3.7

Показники кореляційного зв'язку між уявленнями підлітків позбавлених батьківського піклування та підлітків з повних родин про себе та своє ideale „Я”, про ideale жінку, идеального чоловіка, взаємостосунки у малих групах та становленням гендерного типу особистості

		ПСО	СРТ
І_Ж	Корреляція Пирсона	,591**	,255**
	Знч.(2-сторон)	,001	,001
	N	100	100
І_Ч	Корреляція Пирсона	,311**	,594**
	Знч.(2-сторон)	,001	,001
	N	100	100

Згідно розрахованих показників наявні наступні тісні кореляційні зв'язки:

Уявлення респондентів про ideale жінку/матері впливають на становлення статево рольового типу особистості (коефіцієнт кореляції 0,255) та формують психологічну стать особистості (коефіцієнт кореляції 0,591);

Уявлення респондентів обох груп про ideale чоловіка/батька впливають на становлення статево рольового типу особистості (коефіцієнт кореляції 0,594) та на формування психологічної статі особистості (коефіцієнт кореляції 0,311).

Отже, відповідно до результатів нашого кореляційного аналізу, робимо висновок, що результати проведеної методики обстеження засвідчують, що уявлення підлітків позбавлених батьківського піклування та підлітків з повних родин про себе та своє ideale „Я”, про ideale жінку, идеального чоловіка, взаємостосунки у малих групах чинять значний вплив на становлення гендерного типу особистості.

Загалом результати нашого дослідження підтверджують нашу гіпотезу, що діти обох статей, які виховуються без батьківського піклування, частіше, ніж діти з повної сім'ї мають низький рівень розуміння своєї гендерної приналежності.

3.2. Основні шляхи соціально-педагогічної діяльності з подолання неконструктивних гендерних стереотипів у підлітків позбавлених батьківського піклування

Відзначимо, що складність проблеми подолання неконструктивних гендерних стереотипів у підлітків позбавлених батьківського піклування пов'язана з тим, що такі стереотипи стосуються особистих переконань і відзначаються великою стійкістю навіть за умови кардинальної зміни суспільних вимог.

Досліджуючи питання подолання гендерних стереотипів у підлітків позбавлених батьківського піклування у процесі соціального виховання, наголосимо, що у сучасній науці та практиці обґрунтовано два основні способи руйнування традиційних уявлень про маскулінне та фемінне у суспільстві.

Л. Вовк характеризує перший з них як просвітництво, поширення науково обґрунтованих знань з метою привернути увагу людей до хибних та упереджених стереотипних уявлень та їхнього впливу на ставлення до себе та інших як представників певної статі. Другий визначається як формування певної соціальної думки через широке заохочування в громадській сфері суспільства прикладів успішного виконання гендерно-нетрадиційних ролей [8,48-52].

Враховуючи зазначене вище, під соціально-педагогічною діяльністю з подолання у підлітків позбавлених батьківського піклування гендерних стереотипів ми розуміємо цілеспрямовану діяльність, що забезпечує створення сприятливих умов для гендерної соціалізації учнів, формування в них соціальних якостей, гендерної культури, що характеризують спроможність до подолання гендерних стереотипів. Зазначена діяльність є доволі складною й містить у собі певні етапи роботи соціальних вихователів, а саме:

- діагностичний, що передбачає вивчення проблеми на практиці;
- соціально виховний, пов'язаний із збагаченням соціальних знань та умінь учнів щодо подолання гендерних стереотипів;

- корекційний, що забезпечує поглиблену роботу з викоренення найбільш стійких гендерних стереотипів, які заважають розвитку підлітків позбавлених батьківського піклування;
- екстеріоризаційний, до змісту якого входить залучення підлітків позбавлених батьківського піклування до популяризаторської та про соціальної діяльності з подолання гендерних стереотипів.

На основі аналізу педагогічної літератури [1; 21; 31] ми встановили, що для подолання у підлітків позбавлених батьківського піклування гендерних стереотипів необхідним є застосування форм і методів роботи з ними, що характеризуються максимальним залученням особистості, у процес соціального навчання, відбуваються за умови постійної взаємодії учасників, поглибленої роботи з досвідом гендерної взаємодії учнів. До таких форм і методів соціального навчання належать інтерактивні – тренінги, ділові та рольові ігри, навчальні групові дискусії, мозковий штурм тощо. Їх ефективність в процесі соціально-педагогічної діяльності обумовлюється здатністю трансформувати свідомість учнів на якісно вищий рівень, формувати у підлітків позбавлених батьківського піклування спроможність протидіяти гендерним стереотипам.

Для реалізації соціально-педагогічної діяльності з подолання гендерних стереотипів у підлітків позбавлених батьківського піклування доцільно застосовувати такі інноваційні форми соціально-педагогічної діяльності: ділові ігри «Конференція» та «Судове засідання», рольові ігри «Начальник та секретарка», «Сім'я», інтерактив «Акваріум», метод кейсів тощо.

Схарактеризуємо деякі з адаптованих нами для роботи з підлітками позбавленими батьківського піклування ігор. Метою ділової гри «Конференція» є надання учням знань про гендерну рівність, гендерні стереотипи методом «рівний – рівному». У процесі гри педагог пропонує учасникам поділитися на групи – одна повинна розглянути проблему й підготувати доповідь, а інша готує запитання для отримання більш повної інформації з означеної проблеми.

Для інформування учасників про проблему існування гендерних стереотипів суспільства та формування у підлітків позбавлених батьківського піклування необхідності дотримуватися гендерної рівності у власній поведінці доцільно застосовувати ділову гру «Суд над гендерними стереотипами». У ході проведення гри відбувається збагачення знань підлітків позбавлених батьківського піклування про гендерну рівність, гендерні стереотипи, негативні наслідки реалізації гендерних стереотипів у поведінці сучасної людини; виокремлення позитивних і негативних функцій гендерних стереотипів суспільства; розвиваються вміння імпровізувати, відстоювати точку зору, творчість, логічне мислення та комунікативні навички.

Відзначимо, що для ефективного використання ділових ігор в соціально-педагогічній діяльності з подолання гендерних стереотипів необхідно дотримуватись етапності ділової гри.

Першим етапом є підготовка до гри. Педагог має ретельно стежити за розподілом часу. На пояснення умов має припадати приблизно 10-15% усього часу, виділеного на проведення гри.

Наступний етап – підготовка та тренування учнів. Під час цього етапу педагогу слід дати учням час на обдумування ситуацій та ролей. Педагог не слід чекати відшліфованої гри із самого початку, а слід дати учням можливість провести рольову гру й імітувати історичні й сучасні ситуації. На роботу в малих групах має припадати приблизно 15-25% усього часу, виділеного на проведення гри, а на презентацію й обговорення – 40-50%.

Останній етап – аналіз гри, що слід проводити після закінчення гри серед учасників і спостерігачів. На підведення підсумків гри має припадати приблизно 10-15% усього часу, виділеного на проведення гри.

Пропонуємо також використовувати адаптовану форму інтерактива «Акваріум» для розвитку розуміння доцільності та необхідності дотримання принципів гендерної рівності, виховання в учнів толерантності, орієнтації на загальнолюдські цінності, егалітарні гендерні ролі, формування особистісної

позиції, що ґрунтується на мінімізації дії гендерних стереотипів суспільства у поведінці учнів.

Спостереження за старшокласниками у ході гри дає змогу побачити їх поведінку під час спілкування, реакцію на протилежну думку, формує навички аргументованого виступу, розв'язання комунікативного конфлікту. «Акваріум» є ефективним для розвитку в учнів навичок спілкування, удосконалення вмінь дискутувати й аргументувати свою думку.

Метод кейсів полягає у використанні конкретних випадків реалізації у житті підлітків гендерних стереотипів для спільного аналізу й обговорення наслідків та шляхів подолання проблем. Перевага методу кейсів полягає у тому, що в ході спільного обговорення підлітки набувають навички вирішення реальних гендерних проблем, роботи в команді, презентації власної думки, формулювання питань, аргументування відповідей.

Для застосування методу кейсів та методу «Акваріум» педагог має ознайомитись етапами їх проведення: ознайомлення з описом ситуаційної проблеми; виявлення причин виникнення даної проблеми; об'єднання учнів у групи; узагальнення і аналіз ситуації кожним студентом, відстоювання власних ідей та рішень; вибір рішення з опорою на аналіз наслідків рішень ситуації; презентація колективної альтернативи кожної групи; загальна дискусія; підсумки роботи над кейсом, оцінювання їх якості роботи викладачем [59].

Педагог має ознайомити учнів з правилами поведіння під час ділової гри. Учні мають: дотримуватись ролі, слухати партнерів та педагога; не коментувати дії інших безпосередньо під час гри; вийти з ролі після гри.

Педагогу, що здійснює соціально-педагогічну діяльність з подолання гендерних стереотипів у підлітків позбавлених батьківського піклування, слід будувати свою роботу на основі таких принципів:

- науковості – поширення науково обґрунтованих знань для попередження виникнення упереджених та хибних уявлень про гендерні ролі, гендерні стереотипи;

- рівності, що виявляється в відсутності дискримінації та рівноцінній участі представників різних статей;
- пріоритетності самонавчання та самовиховання для стимуляції творчої активності учнів;
- системності та систематичності соціально-педагогічної діяльності з подолання гендерних стереотипів у підлітків позбавлених батьківського піклування;
- гуманістичної спрямованості діяльності, що передбачає визнання людини найвищою цінністю;
- конфіденційності для встановлення довірливих стосунків і обговорення особистих проблем в учнівському колективі;
- розумної різноманітності форм і методів соціально-педагогічної діяльності з подолання гендерних стереотипів у підлітків позбавлених батьківського піклування.

Для підлітків позбавлених батьківського піклування, залучених до участі у запропонованих формах соціально-педагогічної діяльності, доцільними будуть такі правила:

- кожна думка важлива;
- не бійся висловитися;
- ми всі – партнери;
- обговорюємо сказане, а не людину;
- говори чітко, тільки обґрунтовані докази;
- вмій погодитися і не погодитися;
- для кінцевого результату важлива кожна роль [16].

За для формування гендерно-паритетної взаємодії підлітків позбавлених батьківського піклування можна проводити додаткові заняття, приклад таких занять наводимо далі.

Цільова група: підлітки.

Тема: «Ми різні чи подібні?»

Мета: показати подібність поведінки підлітків чоловічої і жіночої статі та вплив стереотипів на її відмінності.

Завдання:

- поглибити уявлення про традиційні гендерні орієнтації як такі, що поляризують поведінку хлопчиків та дівчаток;
- розкрити поняття маскулінних та фемінних рис.

Форма проведення: психологічний практикум, імітаційні ігри, групові дискусії.

Тривалість заняття: 45 хв. + 45 хв.

Матеріали та обладнання: 4 аркуші паперу формату А1, маркери, скотч, конверт з роздукованими на окремих 50 листочках рисами людини, фрагменти текстів з дитячої літератури.

Література: Серія «Видатні діти»; «Українки в історії»/за ред. В.Борисенко; «1000 видатних українців»; «100 видатних людей шоу-бізнесу»; Каляндрук Т. «Характерники козаків. Таємниці бойових мистецтв (Жінки-амазонки в козацькому війську)». Хрестоматія «Рідне слово» 2 т.; Антологія української літератури в 3 т.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Актуалізація опорних знань вчителем. Коли в анкеті вказують слово «стать», що має вказати анкетований? Невже, що він(вона) є відмінником(цею)? Спортсменом(спортсменкою?) Коли ми характеризуємо хлопців і дівчат як учнів, відмінників (чи не зовсім), спортсменів чи не зовсім і т.д., яке слово застосовуємо – стать чи гендер? В чому спільне, а в чому відмінне в поняттях «стать і гендер?»

ІНФОРМАЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНИЙ БЛОК: «Шукаємо різницю». Щоб поглибити уявлення про біологічні і соціальні характеристики статі, вчитель пропонує класу поділитись на три групи. Група перша має представити результати дослідної роботи над проектом: «Ми – різні». Група друга має дослідити проблему «Хоч різні, проте однакові». Третя – «Жінки та чоловіки – їхні соціальні ролі?»

Вчитель просить всім трьом творчим групам постійно тримати в центрі уваги питання: «Що найбільше впливає на зростання статевих та гендерних відмінностей – спадкові, біологічні чинники чи набуті, соціальні?»

Крок 1. Презентація проекту «Ми – різні»

Група обговорює такі питання:

- Який середній зріст дорослих чоловіка та жінки?
- Який середній зріст твоїх однолітків-дівчаток і хлопчиків?
- Яка середня вага дорослих чоловіка та жінки?
- Яка вага однолітків – хлопчиків та дівчаток?
- Яка різниця у статурі чоловіка та жінки (м'язової, кісткової, жирової тканини)?
  - Хто сильніший – чоловіки чи жінки (в силі ніг, рук, пальців)?
  - Чи враховується ця різниця в диференційованих показниках бігу, стрибків в довжину, у висоту, киданні ядра, піднятті ваги тощо? В яких видах спорту?
  - Хто витриваліший? Чи варто організовувати змагання на силу удару між хлопчиками і дівчатками?
  - Як будуть посилюватися біологічні відмінності хлопчиків та дівчаток в процесі їх статевого дозрівання? Якщо в організмі відбуваються збої в гормональному розвитку, чи можуть у жінки з'явитись біологічні ознаки іншої статі (наприклад, вуса, чи більший волосяний покрив на обличчі).
  - Яким професіям не бажано вчитися жінкам?
  - Чи впливають тілесні показники на поведінку, характер людини? Чи може фізично сильний чоловік виявитися боягузом, а тендітна дівчина – сміливою, мужньою? Чи вчинки, характер людини залежать від того, ким вона є – представником чоловічої чи жіночої статі?

Підсумки роботи групи вчителем: «Чи ця група розповідала нам про гендерні, чи про статеві відмінності чоловіків і жінок? Чи зрозуміло вдалося групі розповісти про біологічні відмінності статей, а також про те, що не можна фізичну силу чоловіка вважати свідомством його сили духовної.»

Крок №2. Презентація дослідження проекту «Хоч різні, проте однакові».

Група аналізує риси хлопчиків і дівчаток на підставі аналізу нижченаведених фрагментів оповідань із серії книг «Видатні діти», результати якого записують у дві колонки – риси хлопчиків/риса дівчаток, як наприклад:

Таблиця 3.8

Аналіз рис хлопчиків і дівчаток на підставі аналізу нижченаведених фрагментів оповідань із серії книг «Видатні діти»

Дівчатка	Хлопчики
Пеппі Безстрашна Мужня Смілива Висока на зріст.....	Котигорошко Мужній Сміливий Безстрашний Маленький на зріст...
Герда	Том Сойер
Мальвіна	Буратіно
Натка – (Космонавти з нашого двору)	Ява – (Тореадори із Васюківки)
Астрід Ліндгрєн Безстрашна Не боїться висоти	Ганс Андерсен Грається з ляльками
Жанна Дарк – смілива, відважна	Іван Кожедуб – сміливий, безстрашний Боявся темряви, висоти, води в дитинстві
Катерина Білокур Мріяла малювати	Чарлі Чаплін Став артистом
Соломія Крушельницька	Вольфганг Моцарт

Підсумки роботи групи вчителем:

Героїв оповідань група змогла так кваліфіковано охарактеризувати, як справжнісінькі психологи. Висновок учнів – ліва і права колонка рясніє однаковим переліком рис, тобто різні статі мають безліч однакового в поведінці, вчинках, характері.

Крок №3. Презентація дослідження проекту: «Жінки та чоловіки – їхні соціальні ролі» Група відповідає на питання, ким працюють дорослі, які посади займають. Які ролі (професії) цінуються в суспільстві найбільше? Які посади цінуються найбільше? Якщо порівняти сімейні ролі чоловіка та жінки, а також

їхні професійні ролі та посади, які вони займають, то хто виявиться на п'єдесталі пошани – чоловіки чи жінки? (чоловіки, оскільки вони мають такі професії і займають певні посади, які оплачуються значно вище). Які ролі важчі, яких треба довго домагатися в житті?

Підсумки роботи груп вчителем:

Описані учнями ролі дорослих жінок і чоловіків правдиво відображують стан їх трудової зайнятості. Професію «мами» і «тата» виконує більшість дорослих, проте домашні ролі важчі за татові. Більшість жінок працюють на таких роботах, які не є престижними і оплачуються нижче, ніж чоловічі професії та посади.

Рефлексія заняття учнями [62]:

- Хлопчики та дівчатка, чоловіки та жінки відрізняються за своїми фізичними ознаками. Відмінність в будові тіла і фізичних властивостях позначається на різних фізкультурних можливостях та досягненнях і не позначається на рисах характеру і поведінці.

- У реальному житті, як і в житті літературних героїв-чоловічої та жіночої статі, хлопчики та дівчатка здатні і на однаково сміливі вчинки, і на хитрість, і на співчуття. Вони подібні поведінкою і рисами характеру.

- Відмінності між статями можна простежити в житті дорослих. Чоловіки і жінки відрізняються за посадами, які вони займають, та за професіями, тобто за гендерними ролями, які вони виконують і в суспільстві.

Завдання для самостійного опрацювання: Подумати над тим, чому бути «мамою» буває значно важче, ніж бути «татом».

У цілому, запропоновані нами форми і методи роботи можуть сприяти засвоєнню у підлітків позбавлених батьківського піклування знань про гендерну рівність жінок і чоловіків; усвідомленню доцільності та необхідності дотримання принципів гендерної рівності у власному житті; вихованню в підлітків позбавлених батьківського піклування толерантності, орієнтації на загальнолюдські цінності, егалітарні гендерні ролі; формуванню спроможності особистості протидіяти гендерним стереотипам.

Застосування наведених вище порад у ході реалізації інтерактивних форм педагогічної взаємодії сприятиме отриманню кращих результатів від застосування запропонованих нами інноваційних форм і методів соціально-педагогічної діяльності з подолання гендерних стереотипів підлітків позбавлених батьківського піклування та забезпечить комфортну атмосферу під час реалізації активних форм соціально-педагогічної діяльності з подолання гендерних стереотипів.

Відповідно до результатів нашого кореляційного аналізу, робимо висновок, що результати проведеної методики обстеження засвідчують, що уявлення підлітків позбавлених батьківського піклування та підлітків з повних родин про себе та своє ideale „Я”, про ideale жінку, ideale чоловіка, взаємостосунки у малих групах чинять значний вплив на становлення гендерного типу особистості.

Загалом результати нашого дослідження підтверджують нашу гіпотезу, що діти обох статей, які виховуються без батьківського піклування, частіше, ніж діти з повної сім'ї мають низький рівень розуміння своєї гендерної приналежності.

Для подолання у підлітків позбавлених батьківського піклування гендерних стереотипів необхідним є застосування форм і методів роботи з ними, що характеризуються максимальним залученням особистості, у процес соціального навчання, відбуваються за умови постійної взаємодії учасників, поглибленої роботи з досвідом гендерної взаємодії учнів. До таких форм і методів соціального навчання належать інтерактивні – тренінги, ділові та рольові ігри, навчальні групові дискусії, мозковий штурм тощо. Їх ефективність в процесі соціально-педагогічної діяльності обумовлюється здатністю трансформувати свідомість учнів на якісно вищий рівень, формувати у підлітків позбавлених батьківського піклування спроможність протидіяти гендерним стереотипам.

Для реалізації соціально-педагогічної діяльності з подолання гендерних стереотипів у підлітків позбавлених батьківського піклування доцільно застосовувати такі інноваційні форми соціально-педагогічної діяльності: ділові ігри «Конференція» та «Судове засідання», рольові ігри «Начальник та секретарка», «Сім'я», інтерактив «Акваріум», метод кейсів тощо.

ВИСНОВКИ

Гендерні стереотипи являють собою культурно і соціально обумовлені думки про якості, атрибути і норми поведіння представників обох статей, а батьки є для дітей еталоном поведінки людей відповідної статі, першим інститутом гендерної соціалізації.

Різний досвід життя і виховання, який отримують діти, що ростуть в сім'ї і діти позбавлені батьківської турботи, істотно впливає на їх психічний розвиток. Відсутність одного з батьків, наприклад батька, призводить до серйозних порушень психічного розвитку дитини, зниження її соціальної активності, деформацій особистості і порушення процесу статевої ідентифікації, а також до різних відхилень у поведінці та стані психічного здоров'я. Так, хлопчики що виховуються без батька засвоюють жіночий тип поведінки, мають спотворене уявлення про чоловічу поведінку, вони менш зрілі і цілеспрямовані, безініціативні, більш боязкі. Дівчинка, яка виховується в сім'ї без батька, в жіночому оточенні, не може назвати жодної батьківської функції.

Таким чином, підлітки, позбавлені батьківського піклування мають нечіткі, неповні уявлення про себе як про представника статі та особистості взагалі. Вони не усвідомлюють гендерних стереотипів, замикаються в собі, погано уявляють особливості взаємин як зі своєю, так і з протилежною статтю, що, в свою чергу, потребує втручання фахівців з подальшою корекцією уявлень підлітків про себе і свою статевою приналежність.

В уявленнях про маскуліність/фемінність у дітей позбавлених батьківського піклування, як у дзеркалі, відбивається ключова для нормального становлення гендерної ідентичності обставина - відсутність адекватних зразків ідентифікації. При цьому, якщо моделі поведінки (насамперед професійної) чоловіків і жінок вихованці ще можуть знайти, спостерігаючи поведінку оточуючих їх дорослих, то зразки реальної поведінки чоловіка і дружини, матері і батька їм просто нема звідки взяти.

У другому розділі було розкрито спробу емпіричним шляхом виявити особливості формування гендерних стереотипів підлітків позбавлених батьківського піклування.

Для емпіричного дослідження нами було відібрано наступні методики:

- Для дослідження уявлень підлітків позбавлених батьківського піклування про себе та своє ідеальне „Я”, про ідеальну жінку, ідеального чоловіка, а також для вивчення взаємостосунків у малих групах ми використовували тест-опитувальник діагностики міжособистісних відносин Т.Лірі.

- Для діагностики статево рольового типу особистості в підлітків позбавлених батьківського піклування було використано методику «Статеворольовий опитувальник» С.Бем.

- Для визначення психологічної статі особистості було використано опитувальник С. Бем «Діагностика психологічної статі особистості»

Результати дослідження свідчать, що підлітки позбавлені батьківського піклування, більше, порівняно з підлітками з повних сімей схильні ідеалізувати образ ідеальної жінки та ідеального чоловіка, діти подекуди приписують жіночі якості чоловікам і навпаки. Також відзначимо, що серед підлітків позбавлених батьківського піклування більше відзначається тенденція до підпорядкування, відмови від відповідальності і позиції лідерства.

Також можна зробити висновок, що діти які виховуються в повній родині мають більш широке уявлення про статево-рольову приналежність на відміну від дітей позбавлених батьківського піклування, що впливає на формування гендерних стереотипів підлітків.

Отож, наша гіпотеза, що діти обох статей, які виховуються без батьківського піклування, частіше, ніж діти з повної сім'ї мають низький рівень розуміння своєї гендерної приналежності знайшла своє підтвердження в даній роботі.

Відповідно до результатів нашого кореляційного аналізу, робимо висновок, що результати проведеної методики обстеження засвідчують, що

уявлення підлітків позбавлених батьківського піклування та підлітків з повних родин про себе та своє ideale „Я”, про ideale жінку, ideale чоловіка, взаємостосунки у малих групах чинять значний вплив на становлення гендерного типу особистості.

Для подолання у підлітків позбавлених батьківського піклування гендерних стереотипів необхідним є застосування форм і методів роботи з ними, що характеризуються максимальним залученням особистості, у процес соціального навчання, відбуваються за умови постійної взаємодії учасників, поглибленої роботи з досвідом гендерної взаємодії учнів. До таких форм і методів соціального навчання належать інтерактивні – тренінги, ділові та рольові ігри, навчальні групові дискусії, мозковий штурм тощо. Їх ефективність в процесі соціально-педагогічної діяльності обумовлюється здатністю трансформувати свідомість учнів на якісно вищий рівень, формувати у підлітків позбавлених батьківського піклування спроможність протидіяти гендерним стереотипам.

Для реалізації соціально-педагогічної діяльності з подолання гендерних стереотипів у підлітків позбавлених батьківського піклування доцільно застосовувати такі інноваційні форми соціально-педагогічної діяльності: ділові ігри «Конференція» та «Судове засідання», рольові ігри «Начальник та секретарка», «Сім'я», інтерактив «Акваріум», метод кейсів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдєєва І. М. Модель організації особистісно-орієнтованої педагогічної освіти /І. М. Авдєєва // Горизонты образования. – № 1 (19). – 2007. – С. 12–15.
2. Алексеева М.И. Влияние стиля общения в семье на общительную и коммуникативную активность старшеклассников / М.И. Алексеева, Т.В. Лацузбал // Психология педагогического общения. Сб. научн. трудов. — Т. 1. — Кировоград, 1991. — С. 102—112
3. Бабаш Г. А. Мовна особистість та гендерні стереотипи / Г. А. Бабаш // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 9. Сучасні тенденції розвитку мов. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 2. С. 147–150
4. Берн Ш. Гендерная психология (Секреты психологии) / Ш. Берн. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 320 с
5. Бессонова О.Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивно-гендерні аспекти: Монографія. – Донецьк: ДонДУ, 2002. – 362 с
6. Введение в гендерные исследования. Ч. I : учебн. пособие/ под ред. И. А. Жеребкиной. – СПб. : Алетейя, 2001. – 708 с.
7. Введение в гендерные исследования: [учеб. пособие] / под общ. ред. И.В.Костиковой. – 2-е изд., перераб. и. доп. – М.: Аспект-Пресс, 2005. – 255 с.
8. Вовк Л. М. Вплив гендерних стереотипів на процес соціалізації дитини / Л. М. Вовк// Педагогічний процес: теорія і практика : зб. наук. пр. – Київ, 2015. – № 1-2 (46-47). – С.48-52.
9. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс // Пер. с англ.; науч. ред. В. А. Ядов; общ. ред. Л. С. Гурьевой, Л. Н. Посилевича. – М. : Эдиториал УРСС, 1999. – 703 с.

10. Говорун Т. В. Гендерна психологія: Навч. Посібник \ Говорун Тамара Василівна, Кікінеджи Оксана Михайлівна. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 307 с.
11. Гендерні дослідження : прикладні аспекти : монографія / [В. П.Кравець, Т.В. Говорун, О. М.Кікінежди та ін.]; за наук. ред. В. П.Кравця. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. – 448 с
12. Диянова З. В. Самосознание личности. Иркутск: изд-во Иркутского ун-та, 1993. 56 с.
13. Донець А. А. Особливості формування гендерної ідентичності особистості у підлітковому віці / А. А. Донець // Молодий вчений. - 2014. - № 7(2). - С. 162-164. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_7\(2\)_44](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_7(2)_44).
14. Жигинас Н. В. Гендерные особенности социализации: на примере агрессивных девиантных подростков: дис. канд. психол. наук. Томск, 2002
15. Ильин Е. П. Пол и гендер / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2010. – 688 с.
16. Каган В.Е. Стереотипы мужественность-женственность и «образ Я» у подростков / В.Е. Каган // Вопросы психологии. — 1989. — № 3. — С. 53—62
17. Калабихина И. Методология гендерного анализа / И. Калабихина // Феминизм и гендерные исследования: Хрестоматия. – Тверь, 1999. – С. 23-31
18. Калинина Т. В., Уривская Н. С. Влияние гендерных особенностей на проявление агрессивного поведения подростков [Текст] // Актуальные вопросы современной педагогики: материалы X Междунар. науч. конф. (г. Самара, март 2017 г.). — Самара: ООО "Издательство АСГАРД", 2017. — С. 8-11. — URL <https://moluch.ru/conf/ped/archive/212/11928/>
19. Каменская О. Текст и коммуникация. – М.: Высш. шк., 1990. – 152 с.
20. Кирилина А. Гендер: лингвистические аспекты. – М.: Изд-во “Институт социологии РАН”, 1999. – 180 с

21. Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике: Обучение на основе исследования, игры и дискуссии(Анализ зарубежного опыта) /М. В. Кларин. – Рига : НПЦ «Эксперимент», 1998. – 180 с
22. Клецина И.С. Гендерная социализация. - СПб.: Питер, 1998
23. Клецина И.С. Самореализация и гендерные стереотипы / И.С.Клецина // Психологические проблемы самореализации личности. Вып. 2. – СПб.: Издво СПбГУ, 1998. – С. 188-202
24. Козачишина О.Л. Лінгвістичні прояви гендерних характеристик англomовних художніх текстів (на матер. американської прози ХХ ст.): Автореферат дис... канд. філол. наук: 10.02.04/ КНЛУ. – К., 2003. – 20 с.
25. Кон И. С. Введение в сексологию. М.: Медицина, 1989. 336 с.
26. Кон И.С. Психология половых различий / И.С.Кон // Вопросы психологии. – 1981. - №2. – 47-57 с.
27. Кон И.С. Психология ранней юности: [кн. для учителя] / И.С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с.
28. Костикова И. В. Введение в гендерные исследования: Учеб.пос. для студентов / И. В. Костиковой. – М. : Аспект Пресс, 2005. – 255 с.
29. Кравець В. Гендерна педагогіка : [навчальний посібник] / В.Кравець. – Тернопіль : Джура, 2003. – 416 с
30. Кравець В.П. Статева соціалізація дітей і підлітків: закономірності та гендерні особливості : монографія / В.П. Кравець. – Тернопіль: ТНПУ, 2008. – 476 с.
31. Крамаренко С. Г. Інтерактивні техніки навчання, як засіб розвитку творчого потенціалу учнів // Відкритий урок. – 2002. – № 5-6. – С. 7-10.
32. Краткий словарь когнитивных терминов. / Под ред. Е. С. Кубряковой. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. – 245 с.
33. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.

34. Курдибаха О. М. Гендерні особливості становлення підлітків у процесі соціалізації / О. М. Курдибаха // Проблеми сучасної психології. - 2014. - Вип. 25. - С. 166-174. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2014_25_15.
35. Курдыбаха О.Н. Формирование гендерной идентичности подростков в условиях семьи // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии: сб. ст. по матер. XXX междунар. науч.-практ. конф. – Новосибирск: СибАК, 2013.
36. Левкович В.П. Взаимоотношения в семье как фактор формирования личности ребенка / В.П. Левкович // Психология личности и образ жизни. — М.: Наука, 1987. — с. 114—136
37. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие. – М.: Академия, 2001. – 208 с
38. Медіна Т. Гендерні стереотипи та їх вплив на професійну діяльність в Україні / Т. Медіна, В. Назарова // Релігія та соціум. - 2015. - № 1-2. - С. 127-133. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/relsoc_2015_1-2_23
39. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2012. – 404 с
40. Обухова Л. Р. Возрастная психология. М.: Юрайт, 2014. 460 с.
41. Основы теории гендеру : [навчальний посібник]. –К.: К.І.С., 2004. – 536 с
42. Практикум по гендерной психологии Под ред. И.С. Клециной. СПб., 2003. С. 277-280
43. Преодоление трудностей социализации детей-сирот. Учебное пособие / Под ред. Л.В. Байбородовой. Вып. 10. - Ярославль, 1997
44. Прихожан А.М., Толстых Н.Н. Дети без семьи. - М.: Просвещение, 1990
45. Прихожан А.М., Толстых Н.Н. Психология сиротства. - СПб.: Питер, 2005

46. Психологическое развитие воспитанников детского дома/ Под ред. И.В. Дубровиной, А.Г. Рузской. - М.: Просвещение, 1990
47. Пушкарева Н.Л. Гендерные исследования: рождение, становление, методы и перспективы в системе исторических наук // Женщина. Гендер. Культура. – М.: МЦГИ. – 1999. – С. 19-37
48. Рабочая книга школьного психолога / Под ред. И.В. Дубровиной. - М.: Просвещение, 1991.
49. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. — СПб.: Питер, 2000. — 624 с.
50. Самойленко Н. І. Гендерна соціалізація учнів початкової школи як фактор формування гендерних уявлень / Н. І. Самойленко, А. Л. Сембрат // Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки. - 2015. - Вип. 67. - С. 460-464. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2015_67_88
51. Семенюк Л. М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции: учеб. пособие / Л. М. Семенюк. — М.: Московский психолого-социальный ин-т: Флинта, 1998. — 96 с.
52. Сизоненко А. В. Психологические особенности гендерных стереотипов личности / А. В. Сизоненко // Проблеми сучасної психології. - 2016. - Вип. 31. - С. 418-427. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2016_31_36
53. Словарь гендерных терминов / Под ред. А. А. Денисовой. – М.: Изд-во “Информация – XXI век”, 2002. – 256 с.
54. Словарь гендерных терминов / под ред. А. А. Денисовой. М.: Информация – 21 в, 2012. 256 с.
55. Собчик Л. Н. Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики. СПб.: Речь, 2005
56. Титаренко Т.М. Стать і культура / Т.М.Титаренко // Психолог. – 2003. – №3. – С.1-4.

57. Тихонцева Н. Г. Особенности гендерной социализации детей-сирот, воспитывающихся в приемной семье и в детском доме // Молодой ученый. — 2009. — №6. — С. 154-159.
58. Хорни, К. Женская психология / К. Хорни. – СПб., 1993. – 222 с.
59. Цыганкова Г. П. Психология гендерного воспитания в высшем колледже : учеб.-метод. пособие для студентов и кураторов учебных групп/ Г. П. Цыганкова. – Мн. : МГВРК, 2009. – 76 с.
60. Чекалина А.А. Гендерная психология: Учебное пособие. - М.: «Ось-89», 2006
61. Шевцова Ю. А. Представление о гендерных ролях в юношеском возрасте // Вестник Черниговского национального педагогического университета им. Т.Г. Шевченко. Вып. 115. – Чернигов: ЧППУ, 2014. С. 263-266
62. Як навчати школярів долати гендерні стереотипи: конспекти занять. Навчально-методичний посібник для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів / За ред. проф. Т. Говорун. – К. : 2011.

Питання, обробка, ключ та інтерпретація результатів до тесту Т. Лірі**Перелік рис**

1. Здатний до співробітництва, до взаємодопомоги.
2. Упевнений у собі.
3. Має повагу інших.
4. Не терпить, щоби ним керували.
5. Відвертий, щирий.
6. Скаржник.
7. Часто користується допомогою інших.
8. Шукає схвалення.
9. Довірливий і намагається радувати інших.
10. Любить відповідальність.
11. Справляє враження значущості.
12. Має почуття гідності.
13. Підбадьорливий.
14. Вдячний.
15. Злий, жорстокий.
16. Хвалькуватий.
17. Корисливий.
18. Здатен визнати свою неправоту.
19. Деспотичний.
20. Вміє наполягати на своєму.
21. Великодушний, поблажливий до недоліків.
22. Начальницько-владний.
23. Намагається опікувати.
24. Здатен викликати захоплення.
25. Надає можливість іншим приймати рішення.
26. Усе пробачає.
27. Лагідний.

28. Може проявити байдужість.
29. Безкорисливий.
30. Любить давати поради.
31. Залежний, несамотійний.
32. Самовпевнений, наполегливий.
33. Очікує захоплення собою від кожного.
34. Часто сумує.
35. На нього важко справити враження.
36. Товариський, поступливий.
37. Відвертий, прямий.
38. Озлоблений.
39. Любить підкорятися.
40. Розпоряджається іншими.
41. Критичний до себе.
42. Щедрий.
43. Завжди люб'язний у спілкуванні.
44. Поступливий.
45. Сором'язливий.
46. Любить турбуватися про інших.
47. Думає тільки про себе.
48. Легко погоджується з іншими.
49. Відгукується, коли просять допомоги.
50. Вміє розпоряджатися, наказувати.
51. Часто розчаровується.
52. Невблаганний, але неупереджений.
53. Часто сердиться.
54. Критичний до інших.
55. Завжди дружелюбний.
56. Сноб (судить людей за рангом і достатком, а не за особистими якостями).

57. Іноді недовірливий.
58. Дуже шанує авторитети.
59. Ревнивий.
60. Любить „поплакатися”.
61. Несміливий.
62. Образливий, прискіпливий.
63. Часто недружелюбний.
64. Владний.
65. Безініціативний.
66. Здатний бути суворим.
67. Делікатний.
68. Усім симпатизує.
69. Тямущий, практичний.
70. Сповнений надмірного співчуття.
71. Уважний і ласкавий.
72. Хитрий, обачливий.
73. Цінує думку оточення.
74. Гордовитий і самовдоволений.
75. Надміру довірливий.
76. Готовий довіритися кожному.
77. Легко соромиться.
78. Незалежний.
79. Егоїстичний.
80. Ніжний, м'якосердий.
81. Легко піддається впливу інших.
82. Поважний.
83. Справляє потрібне враження на оточення.
84. Добросердечний.
85. Охоче приймає поради.
86. Має талант керівника.

87. Легко потрапляє в халепу.
88. Довго пам'ятає образи.
89. Легко піддається впливу друзів.
90. Сповнений духу суперечності.
91. Псує людей надмірною добротою.
92. Занадто поблажливий до оточення.
93. Пихатий.
94. Прагне завоювати прихильність кожного.
95. Легко захоплюється, схильний до наслідування.
96. Охоче підкоряється.
97. З усіма погоджується.
98. Піклується про інших на шкоду собі.
99. Дратівливий.
100. Сором'язливий.
101. Надміру готовий підкорятися.
102. Дружелюбний, доброзичливий.
103. Добрий, вселяє впевненість.
104. Холодний, бездушний.
105. Прагне до успіху.
106. Нетерпимий до помилок інших.
107. Прихильний до всіх без винятку.
108. Суворий, проте справедливий.
109. Усіх любить.
110. Любить, щоби про нього піклувалися.
111. Майже ніколи і нікому не заперечує.
112. М'якотілий.
113. Інші думають про нього доброзичливо.
114. Впертий.
115. Стійкий та крутий, де треба.
116. Може бути щирим.

117. Скромний.
118. Здатний сам потурбуватися про себе.
119. Скептик.
120. В'їдливий, насмішкуватий.
121. Нав'язливий.
122. Злопам'ятний.
123. Любить змагатися.
124. Намагається ужитися з іншими.
125. Невпевнений у собі.
126. Намагається розрадити кожного.
127. Займається самобичуванням.
128. Нечутливий, байдужий

Реєстраційний бланк

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32
33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48
49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64
65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96
97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112
113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127	128

Обробка результатів

Метою обробки результатів є отримання індексів восьми характерологічних тенденцій та обрахунків на їхній основі показників двох основних тенденцій: домінування та дружелюбності. Результати дослідження обробляються за принципом: спочатку підраховують у балах індекси кожної тенденції за допомогою наведеного ключа, результати заносяться до таблиці, а потім за спеціальною формулою визначають показник домінування і дружелюбності.

Формули для обрахунку показників основних тенденцій складаються з восьми характерологічних тенденцій, позначених римськими цифрами.

$$\text{Домінування} = I - V + 0,7 \times (VIII + II - IV - VI).$$

$$\text{Дружелюбність} = VII - III + 0,7 \times (VIII - II - IV + VI).$$

Ключ

Номери тенденцій	Номери з переліку рис
I	3, 10, 11, 19, 20, 22, 24, 30, 33, 40, 50, 64, 83, 86, 105, 113
II	2, 12, 16, 28, 32, 47, 56, 69, 72, 74, 78, 79, 93, 104, 118, 123
III	5, 15, 17, 37, 52, 53, 54, 63, 66, 99, 106, 108, 115, 116, 120, 128
IV	4, 6, 34, 35, 38, 51, 57, 59, 60, 62, 88, 89, 90, 114, 119, 122
V	18, 27, 41, 44, 45, 48, 61, 65, 77, 96, 100, 101, 112, 117, 125, 127
VI	7, 8, 9, 14, 25, 31, 39, 58, 75, 82, 85, 87, 95, 110, 111, 121
VII	1, 36, 43, 55, 68, 71, 73, 76, 81, 84, 94, 97, 102, 107, 109, 124
VIII	13, 21, 23, 26, 29, 42, 46, 49, 67, 70, 80, 91, 92, 98, 103, 126

Аналіз результатів

Спочатку аналізуються показники кожної з восьми характерологічних тенденцій, встановлюються найбільш і найменш виражені тенденції в характері досліджуваного. Мінімальне значення тенденції – 0, максимальне – 16.

Отримані бали переносять на дискограму, при цьому відстань від центру відповідає кількості балів у даному октанті. Кінці векторів з'єднуються і утворюють особистісний профіль. Схема Т.Лірі заснована на припущенні, що чим ближче результати досліджуваного до центра кола, тим сильніший взаємозв'язок цих двох змінних.

Кожна характерологічна тенденція має три ступені вираженості. Усі ступені наведено в розшифровці послідовно і підкреслено. Перша ступінь при величинах індексів від 1 до 5 балів є адаптивним варіантом риси характеру, що проявляється стосовно інших людей. Друга ступінь – проміжний варіант при балах від 6 до 10. Третя ступінь, якщо індекс більший за 10 балів, - показник дезадаптивності тенденції характеру (екстремальна поведінка до патології). У цілому можна вважати, що чим більше величина індексу, тим вагоміша відповідна характерологічна тенденція.

Номери тенденцій розшифровуються таким чином.

Перша тенденція (I) — домінантність — владність — деспотичність. Відображає лідерські дані, прагнення до домінування, до незалежності, здатність брати на себе відповідальність.

Друга тенденція (II) — впевненість у собі — самовпевненість — самозакоханість. Відображає впевненість у собі, незалежність і діловитість, у крайньому прояві — егоїстичність і черствість.

Третя тенденція (III) — вимогливість — непримиренність — жорсткість. Дозволяє оцінити такі якості, як дратівливість, критичність, нетерпимість до помилок партнера. Крайній прояв цієї тенденції можливий у насмішкватості та у в'їдливості.

Четверта тенденція (IV) — скептицизм — упертість — негативізм. Характеризує недовіру, підозру, ревнивість, образу чи злопам'ятність.

П'ята тенденція (V) — поступливість — лагідність — пасивне підкорення. Дозволяє оцінити критичність до себе, скромність, несміливість, сором'язливість.

Шоста тенденція (VI) — довірливість — слухняність — залежність. Оцінює такі якості, як повага до інших, вдячність, прагнення приносити радість партнераві.

Сьома тенденція (VII) — добросердечність — несаможітність — надмірний конформізм. Характеризує здатність до взаємодопомоги, до спілкування, доброзичливість, уважність.

Восьма тенденція (VIII) — готовність прийти на допомогу — безкорисливість — жертвовність. Відображає делікатність, ніжність, прагнення піклуватися про близьких, а також терпимість до недоліків і вміння пробачати.

Статеврольовий опитувальник (С. С. Бем)

1. Вірю в себе.
2. Вміє поступатися.
3. Здатний допомогти.
4. Схильний захищати свої погляди.
5. Життєрадісний.
6. Похмурий.
- 7 Незалежний.
8. Соромливий.
9. Сівісний.
10. Атлетичний.
11. Ніжний.
12. Театральний.
13. Напористий.
14. Ласий на лестоці.
15. Щасливий.
16. Сильна особистість.
17. Зраджений.
18. Непередбачуваний.
19. Сильний.
20. Жіночний.
21. Надійний.
22. Аналітичний.
23. Вміє відчувати.
24. Ревний.
25. Здатний до лідерства.
26. Піклується про людей.
27. Прямий, правдивий.
28. Схильний до ризику.
29. Розуміє інших.
30. Скритний.
31. Швидкий в прийнятті рішень.
32. Співпереживаючий.
33. Щирий.
34. Покладається тільки на себе (самодостатній),
35. Здатний втішати.
36. Марнославний.
37. Владний.
38. Має тихий голос.
39. Привабливий.
40. Мужній.
41. Теплий, Сердечний.

42. Урочистий, важливий.
43. Має власну позицію.
44. М'який.
45. Вміє дружити.
46. Агресивний.
47. Довірливий.
48. Малорезультативний.
49. Схильний вести за собою.
50. Інфантильний.
51. Адаптивний.
52. Індивідуаліст.
53. Не прихильник лайок.
54. Несистематичний.
55. Має дух змагання.
56. Люблячий дітей.
57. Тактовний
58. Амбітний, честолюбний.
59. Спокійний.
60. Традиційний, схильний до умовностей.

Бланк відповідей

№	відповідь	№	відповідь	№	відповідь	№	відповідь	№	відповідь	№	відповідь
1		11		21		31		41		51	
2		12		22		32		42		52	
3		13		23		33		43		53	
4		14		24		34		44		54	
5		15		25		35		45		55	
6		16		26		36		46		56	
7		17		27		37		47		57	
8		18		28		38		48		58	
9		19		29		39		49		59	
10		20		30		40		50		60	

Ключ до тесту

Маскулінність (відповідь «так»)	1,4, 7, 10, 13,16, 19, 22, 25, 28, 31, 34, 37, 40, 43,46, 49, 52,55,58
Фемінність (відповідь «так»)	2,5,8,11, 14,17,20,23,26,29,32,35,36,41,44,47, 50,53,56,59

Обробка результатів.

За кожен збіг відповіді з ключем нараховується один бал. Потім визначаються показники фемінності (F) і маскулінності (M) у відповідності з наступними формулами:

$$F = \frac{\text{сума балів по фемінності}}{20}$$

$$M = \frac{\text{Сума балів по маскулінності}}{20}$$

Основний індекс IS визначається як $IS = (F - M) * 2,322$,

Інтерпретація.

Якщо величина індексу IS укладена в межах від -1 до + 1, то роблять висновок про андрогінності. Якщо індекс менше -1 ($IS < -1$), то робиться висновок про маскулінність, а якщо індекс більше +1 ($IS > 1$) — про фемінність.

При цьому у випадку, коли $IS < -2,025$ говорять про яскраво виражену маскулінність, а якщо $IS > +2,025$ - про яскраво виражену фемінінність.

На підставі отриманих даних виділяють чотири статво-рольові типи:

1. маскулінний - високі показники маскулінності і низькі – фемінінності;
2. фемінний - високі показники фемінінності і низькі-маскулінності;
3. андрогінний-високі показники як маскулінності, так і фемінінності;
4. недиференційований-низькі показники і маскулінності, і фемінінності.

Додаток В

Діагностика психологічної статі особистості С. Бем (адаптований варіант)

№	Якість	Оцінка	№	Якість	Оцінка
1	Вміння самоствердитися		22	Мужність	
2	Поступливість		23	Прагнення втішити	
3	Готовність допомогти		24	Тактовність	
4	Сильна особистість		25	Зовнішня стриманість	
5	Сором'язливість		26	Чарівність	
6	Сумлінність		27	Орієнтація поведінки на традиції та норми	
7	Наполегливість		28	Здатність діяти як лідер	
8	Схильність до прояву почуттів		29	Довірливість	
9	Надійність		30	Порядність	
10	Аналітичність		31	Сила	
11	Ніжність		32	Дитяча безпосередність	
12	Правдивість		33	Працьовитість	
13	Здатність керувати		34	Сміливість	
14	Жіночність		35	Відсутність різких, грубих висловів	
15	Здатність зрозуміти іншого		36	Ввічливість	
16	Готовність ризикувати		37	Сила волі	
17	Співчутливість		38	Краса	
18	Щирість		39	Практичність	
19	Домінування		40	Витривалість	
20	М'якість у висловлюваннях		41	Терпимість	
21	Дружелюбність		42	Почуття гумору	

Ключ:

Маскулінність	1,4, 7, 10, 13,16, 19, 22, 25, 28, 31, 34, 37,40
Фемінність	2,5,8,11, 14,17,20,23,26,29,32,35,38,41

№	Психологічна стать	Тестова оцінка	
		Маскулінність	Фемінність
1	Недиференційована (Н)	(-35) - 11	(-35) - 10
2	Фемінна (Ф)	(-35) - 11	10-49
3	Маскулінна (М)	10-49	(-35) - 11
4	Андрогінна (А)	10-49	10-49

Опрацювання результатів. При оцінюванні результатів тестування підраховують загальні суми балів за кожною шкалою (вони складають величину від 14 до 98). Це сирі оцінки, від яких потрібно відняти 49. Отримані результати перебуватимуть у межах від -35 до +49 (рівень маскулінності і фемінності в балах). Їх необхідно зіставити з ключем і визначити психологічну стать особистості: андрогенну, фемінну, маскулінну, недиференційовану.